

Različni zapisi i čaranja - prakse liječenja u hrvatskoglagojskim tekstovima

Ljutić, Anamarija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:824143>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Anamarija Ljutić

*Različni zapisi i čaranja – prakse liječenja u
hrvatskoglagoljskim tekstovima*

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Anamarija Ljutić
Matični broj: 0009077968

*Različni zapisi i čaranja – prakse liječenja u
hrvatskoglagoljskim tekstovima*

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost – opći smjer

Mentor: doc. dr. sc. Saša Potočnjak

Rijeka, rujan 2023.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Različni zapisi i čaranja – prakse liječenja u hrvatskoglagojskim tekstovima* izradila samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Saše Potočnjak.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

Anamarija Ljutić

Potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Povijest istraživanja	3
3. Metodologija istraživanja	15
4. Hrvatskoglagoljski medicinski tekstovi.....	20
4.1. <i>Kada se evitb betegb: upute za liječenje u Milčetićevoj ljekaruši</i>	21
4.2. <i>Čini da ti jedna žena ne more zla učiniti: recepti i upute u slučaju bolesti u Strohalovoj ljekaruši</i>	36
4.3. <i>Ako bude Bog otil očeš imat pomoć – kratki recepti za liječenje u Žgombićevu zborniku</i>	54
5. Zaključak	59
6. Literatura.....	60
7. Sažetak.....	66
8. Naslov i ključne riječi (na engleskom jeziku)	67

1. Uvod

S obzirom na općenitu predodžbu o srednjem vijeku, mnijenje je kako je u predmodernom dobu prevladavao manjak materijalnih i nematerijalnih dobara – manjak liječnika, lijekova, ali i dostupnih izvora informacija za potrebe liječenja. No, doista je životni vijek u predmodernim zajednicama bio znatno kraći, a neke bolesti, koje se danas doživljavaju kao „banalne“, u srednjemu su vijeku često bile pogubne za pojedinca. Stoga, pojava je bolesti asocirala na smrt, a čovjek se, koji nije raspolagao dovoljnim brojem informacija i znanja, lako dao zastrašiti.

Utjecaj Crkve i religije dodatno je pojačavao strah – postojao je strah od Božje kazne, grijeha, neprijatelja, bolesti i na koncu smrti. Uz vidljive nepogode, čovjek je uvelike vjerovao i u nadnaravno kao neodvojivo od stvarnoga „zemaljskoga“ života.¹ Svećenici su nerijetko bili jedini mogući prijenosnici znanja pa su često preuzimali ulogu liječenja bolesnika i istjerivanja tzv. „zlog duha“ iz bolesnoga tijela.² Također, i narodna je medicina, osim što je za potrebe liječenja koristila magijske rituale, posezala za ljekovitim tvarima biljnoga, životinjskoga, mineralnoga ili ljudskoga podrijetla. Narodna je medicina izrazito prisutna među siromašnijim slojevima koji su se jedino mogli uzdati u liječenje tvarima koje se nalaze u njihovoj bliskoj okolini, a ulogu su liječnika ovdje pak preuzimali narodni travari.³

*

U radu će se fokus staviti na hrvatskoglagoljske tekstove s medicinskim sadržajem u kojima se pruža predodžba o odnosu prema tadašnjim bolestima, praksi liječenja, ali i mentalitetu čovjeka u kasnom srednjem vijeku. Treba naglasiti kako nema velikoga broja takvih tekstova, no oni koji se izdvajaju dovoljni su za detaljniji uvid i analizu. Jedna vrsta „medicinskoga“ teksta jest tzv. ljekaruša. Ona se promatra kao glavni izvor narodne medicine s receptima temeljena na iskustvu narodnih liječenja s opisima i uputama o liječenju raznih tegoba i bolesti. Važnost ljekaruša nazire se u opisu magijsko-religijskih rituala i mentalnoga svijeta srednjovjekovnoga čovjeka.⁴ Pritom se izdvajaju dvije sačuvane srednjovjekovne

¹ Prema: Frugoni, Chiara, *A Day in a Medieval City*, University of Chicago Press, 2005., str. 9-10.

² Prema: Taradi, Dajana, *Bolesti i njezino liječenje u hrvatskoj kulturnoj povijesti i znanosti do početka XVIII. stoljeća*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2018.

³ Prema: Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Za zubi pomoć – odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima*, Acta stomatologica Croatica, Vol. 31 No. 3, 1997.

⁴ Prema: Brkić, Midžić Silvija: *Katalog zbirke narodne medicine Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU u: Narodna medicina: izvori i istraživanja*, HAZU, Zagreb, 2017, str. 329.

ljekaruše: *Milčetićeve ljekaruša* iz 14. stoljeća te *Strohalova ljekaruša* iz 15. stoljeća. Osim navedenih ljekaruša, u radu će se analizirati jedan medicinski tekst – točnije „marginalizirani“ tekst s receptima i uputama o liječenju u *Žgombičevu zborniku* iz 16. stoljeća.

Analiza će se provesti kroz književno-antropološki pristup – navedeni korpus, koji je gotovo zanemaren u povijesti istraživanja, promatrat će se kao potencijalni povijesni izvor po pitanju kulture, običaja i mentaliteta srednjovjekovnoga čovjeka. Na taj će se način pobliže opisati i razumjeti tadašnji mentalni svijet koji uključuje kršćanska ili narodna vjerovanja te odnos prema tijelu i bolesti u kontekstu kasnoga srednjega vijeka. Kroz korpus hrvatskoglagoljskih tekstova s medicinskim sadržajem također će se dati uvid u različite prakse liječenja.

2. Povijest istraživanja

Eduard Hercigonja je u *Povijesti hrvatske književnosti* (1975) predstavio klasifikaciju književnih vrsta, koja se temelji na formalnoj i sociološkoj odredbi vrste te njezinoj društvenoj i komunikacijskoj namjeni. Klasifikacija uključuje liturgijske i biblijske tekstove, crkveno-pripovjednu prozu starijeg i mlađeg tipa, didaktičko-moralizatorsku prozu (crkvenu i svjetovnu), polemiku, poučnu prozu, crkvenoretoričku prozu, svjetovnu pripovijest i roman, prenja, diplomatiku i pravne tekstove, epigrafiku i grafite, epistolarne tekstove, povijesnu prozu, zapise, izvješća, anegdote, sentencije i aforizme, molitve, zaklinjanja i amulete, retoriku, dramu, traktate, dijaloško pjesništvo te tekstove praktične prirode za obuku duhovničkog pomlatka.⁵

U klasifikaciji Eduarda Hercigonje zasebno mjesto zauzima potpoglavlje *Egzorcizmi, magijski zapisi, napuci za liječenje* u kojem spominje kako postoji manja zbirka iz 14. stoljeća u Arhivu HAZU-a u kojoj se zaklinjanja za izgon nečistoga duha smjenjuju s vraćanjima magijskih zapisa iz narodne medicine.⁶ Naglašava kako struktura tih tekstova povezuje usmenu prozu, liturgijske ritualne i molitvene tekstove.⁷ Nadalje, piše kako egzorcizmi donose elemente duhovnosti i mistiku vjerovanja u magičnu moć riječi koje spašavaju od strahova opsjednutosti i bolesti o čemu ovisi čovjekova egzistencija:

*Zaklinamъ vas њ vrazi prokleti + bogomъ + ocemъ + sinomъ + duhomъ svetimъ...*⁸

U potpoglavlju *Zbornici i ostali kodeksi neliturgijskog sadržaja u hrvatskoj književnosti 14. – 16. stoljeća* Hercigonja piše o glagoljskim neliturgijskim rukopisnim zbornicima i kodeksima od kraja 14. pa sve do 16. stoljeća. Ti se kodeksi razlikuju po svojoj tematsko-sadržajnoj strukturi. Uglavnom su služili kao svojevrсни udžbenici teologije s ciljem širenja kršćanskoga nauka. Neki od zbornika sadrže praktične tekstove namijenjene svakodnevnim svećenikovim aktivnostima i preokupacijama.⁹ Što se tiče jezika, uglavnom su pisani vernakularom radi razumljivosti širem čitateljstvu ili kako bi obrazovani pojedinci lakše

⁵ Prema: Hercigonja, Eduard, *Povijest hrvatske književnosti – Knjiga 2: Srednjovjekovna književnost*. Liber: Mladost, Zagreb, 1975.

⁶ Ibid. str. 139.

⁷ Tu je zapravo riječ o najstarijoj sačuvanoj hrvatskoj srednjovjekovnoj ljekaruši koju je prvi opisao Ivan Milčetić.

⁸ Prema: Hercigonja, Eduard, *Povijest hrvatske književnosti – Knjiga 2: Srednjovjekovna književnost*, Liber: Mladost, Zagreb, 1975., str. 139.

⁹ Ibid. str. 139.

tumačili tekst ostatku ljudi. Među brojnim zbornicima Hercigonja spominje i *Žgombićev zbornik* u kojem se nalazi medicinska marginalija.

Vjekoslav Štefanić u *Glagoljskim rukopisima Jugoslavenske akademije* (1969) predlaže sljedeću klasifikaciju glagoljskih tekstova (od 12. pa sve do 19. stoljeća) osnovanu na općem sastavu ili karakteru rukopisa: Biblija, apokrifi i legende, liturgijski tekstovi koji uključuju misale, brevijare, rituale i tzv. *Liturgica varia*, egzorcizmi i zapisi, molitvenici, teologija, crkveni govori, pjesme, zbornici različitoga sadržaja (legende, pripovijesti, govori, poučni članci), regule i statuti, registri (matične knjige, notarski protokoli, bratovštinski registri, itd.) te *Varia*.¹⁰

Unutar poglavlja *Egzorcizmi i zapisi* autor opisuje sadržaj identične malene zbirke egzorcizama, recepata i zapisa iz 14. stoljeća koju je opisao i Hercigonja, u kojima se miješaju elementi prirodnog liječenja biljem te elementi čaranja. Tako i on navodi zanimljivost formule egzorcizma za izgon nečistog duha iz bijesnoga:

*V-ime H(rst)ovo [amen'] / Ot d(u)ha nečistago pomoć / Naiprěe r'ci · 7 · ps(alam') za grěhi i · 7 · očen(a)ši i · letenie tre or(a)cie...*¹¹

Navodi i primjere poput:

Ki č(lově)kъ ima[t'] kašal' · ili namor' od zime, Ot zimnice, Kada posěcet se č(lově)kъ, Ot črěvnice. Kada č(lově)ka črěvo bolit', itd.¹²

U potpoglavlju *Magijski zapisi i recepti, XV. stoljeće* Štefanić se dotiče knjižice za čaranja i liječenje u kojoj se nalaze magijski znakovi, simbolički križevi i slova pri čemu se vidi mješavina elemenata kršćanstva, praznovjerja i prirodne narodne medicine:

*[Pr]o[t] ogrdab ka[da] si ogr'en' · Poidi va večer · v' sobotu i vazmi vodi ot četirěh vrutak' ki nikoli ne presišu · i kada v'staneši z'jutra rano v' nedělju vlěi onu vodu v edan' sud+ i r'ci nad' nju. / Vodo s(ve)ta i čista ka si izvedena iz' raě...*¹³

Od zapisa i recepata ističu se sljedeći primjeri:

¹⁰ Prema: Štefanić, Vjekoslav, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1969-1970., str. 8.

¹¹ Ibid. str. 167.

¹² Ibid. str. 167.

¹³ Ibid. str. 168.

Čini se da ti · I · žena ne more z'la učiniti, Ot kamika ki e v človečē, Ot očiju Ot zimnice, Koga boli zub', itd.¹⁴

Štefanić uz brojne druge glagoljske rukopise također spominje i *Žgombićev zbornik*. Ono što nedostaje u opisu ponovno je medicinska marginalija, baš kao i u Hercigonje.

Uz Eduarda Hercigonju i Vjekoslava Štefanića svakako treba spomenuti i **Ivana Milčetića** koji u svojoj *Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji* također nudi podjelu književnih žanrova. Autor navodi sljedeće žanrove: misali, brevijari, lekcionari, psaltiri, rituali, fragmenti, dijelovi liturgijskih knjiga, bogoslovlja, *Varia* (zbornici), propovijedi, itd.¹⁵ U poglavlju *Varia* nudi bibliografski opis *Žgombićeva zbornika*. Na samome kraju opisa autor spominje recepte koji se nalaze u *Žgombićevom zborniku: Za zubi pomoć, Recepti za madrun, Ki je štumahu bolan, Ki je plešiv, Za zubi, Za glisti, Za kamik*, itd. Naglašava kako su recepti veoma teško čitljivi i ne ulazi u ikakvu detaljniju analizu.¹⁶ Ipak, u nekim drugim radovima poput *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi* (1913) iskazao je veći interes za analizu hrvatskoglagoljskih medicinskih tekstova.

U radu *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi* (1913) Milčetić prikazuje rukopisnu knjižicu iz 14. stoljeća, daje njezinu latiničnu transliteraciju, jezičnopovijesni opis i napominje kako ovakve vrste tekstova zapravo i nisu rijetkost u glagoljskoj književnosti te ih obično nalazimo u manjim zbirkama ili su uneseni u druge rukopise nekih većih kodeksa.¹⁷ Ovdje se zapravo radi o najstarijoj hrvatskoj ljekaruši koju je Milčetić prvi prikazao i dao značaj, pa autori Marija-Ana Dürriegl, Stella Fatović-Ferenčić, Nikola Kujundžić ili Suzana Inić ovu ljekarušu nazivaju upravo *Milčetićevom ljekarušom* ili *Kako se razne bolesti liječe*.¹⁸

Rudolf Strohal bio je važan istraživač i proučavatelj hrvatske srednjovjekovne književnosti, a posebnu je pažnju posvetio glagoljskim rukopisima. Osim toga, posvetio se i proučavao je medicinske glagoljske tekstove napisane u razdoblju od 15. do 18. stoljeća. Objavio je *Hrvatsku glagolsku knjigu* (1915) u kojoj piše o glagoljskim tekstovima i klasificira ih na sljedeći način: crkvene knjige (misali, brevijari, psaltiri, djela apostolska, evanđelistari, molitvenici, itd.), poslovna ili dnevna proza (natpisi, isprave ili listine, notarske knjige, zakoni

¹⁴ Ibid. str. 169.

¹⁵ Prema: Prema: Milčetić, Ivan, *Hrvatska glagolska bibliografija*, Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1911., str. 4.

¹⁶ Ibid. str. 262.

¹⁷ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 62.

¹⁸ Detalji i sadržaj *Milčetićeve ljekaruše* slijede u glavnome dijelu rada.

ili statuti, pravila bratovština, itd.) i umjetne knjige koje se dijele na zabavne ili pjesničke knjige, poučne ili bogoslovne knjige, zbirke propovijedi, đачke školske knjige, itd.¹⁹

U poglavlju *Razna zaklinjanja i blagoslivljanja* Strohal piše o hrvatskim glagoljskim spomenicima i popovima glagoljašima koji su, prema njegovom mišljenju, bili prvi liječnici hrvatskoga naroda. Oni su govorili razne zakletve nad bolesnicima kako bi iz njih izašao „zao duh“ (bolest), zaštitio ih od vremenskih nepogoda ili pak životinja. Također su blagoslivljali ljude (posebno bolesnike) popratno uz kuće, usjeve i polja.²⁰

Recepte i načine liječenja bilježili su u takozvane *kvadirne lijekove*. Na taj su način nastale razne ljekaruše, koje su kasniji naraštaji prepisivali i transkribirali na latinicu. Popovi glagoljaši vjerovali su i u razne čarolije za koje su smatrali da mogu pomoći bolesnima.²¹

Strohal navodi različite rukopise u kojima su prisutna zaklinjanja i molitve: *Tkonski zbornik* pod signaturom IV. a. 120. (u Arhivu HAZU-a u Zagrebu) u kojem se nalaze molitve nad bolesnikom, zakletve od godine i zla oblaka, rukopis pod signaturom Codex slav. XI (u Vatikanskoj apostolskoj knjižnici u Rimu) u kojem se nalaze zaklinjanja protiv zlih duhova i vragova, rukopis pod signaturom IV. a. 128 (u Arhivu HAZU-a u Zagrebu) u kojem se nalaze zakletve protiv različitih nametnika koje štete hrani i vodi, rukopis pod signaturom SM. 32. F. 24. (u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu) sa zaklinjanjima protiv bolesti, rukopis pod signaturom SM. 32. F (u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu) s različitim molitvama protiv vraga i vještica, knjižica pod signaturom III. a. 5. (u Arhivu HAZU-a u Zagrebu), rukopis pod signaturom IV. a. 134. (u Arhivu HAZU-a u Zagrebu) sa zakletvama protiv vukodlaka, rukopis pod signaturom SM. 32. F. 19. (u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu) koji u sebi sadrži molitve i blagoslove protiv tuča i grmljavina, rukopis s raznim molitvama, psalmima, zaklinjanjima protiv kužnih miševa, crva, suše i tuče (u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu), zatim *Zakletva suprotiva oblaku, garmljavini i zloj godini* (Strohal navodi kako je rukopis čuvao Ivan Milčetić u Varaždinu te nema informacije gdje se danas nalazi navedeni rukopis nakon Milčetićeve smrti²²), rukopis pod signaturom IV. a. 80. (13. a) (u Arhivu HAZU-a u Zagrebu) koji sadrži zaklinjanja protiv vremenskih nepogoda i nametnika i

¹⁹ Prema: Strohal Rudolf, *Hrvatska glagolska knjiga*, Merkur, Zagreb, 1915., str. 242.

²⁰ Ibid. str. 55-56.

²¹ Ibid. str. 28.

²² Ibid. str. 58.

molitvu za zaštitu zubi te rukopis pod signaturom IV. a. 80 (u Arhivu HAZU-a u Zagrebu) u kojoj se nalazi formula egzorcizma.²³

Pod poučnom ili bogoslovnom knjigom autor tek usputno spominje *Žgombičev zbornik* u kojem detaljnije opisuje *Lucidar* koji se nalazi u zborniku, dok se medicinski sadržaj uopće ne spominje.²⁴

Također je prvi opisao i prikazao drugu po starosti ljekarušu iz 15. stoljeća u radu *Razni zapisi i čaranja* (1910), a ta ljekaruša nosi i naziv *Strohalova ljekaruša*. Poput Milčetića, analizira jezične karakteristike ove ljekaruše te daje njezinu latiničnu transliteraciju za bolje razumijevanje.²⁵

Podrobnije o ljekarušama pisale su **Marija-Ana Dürrigl** i **Stella Fatović-Ferenčić** u članku *Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i književnosti* (2009). Navode kako su ljekaruše izvori za proučavanje medicine, etnologije, antropologije, pisane kulture i mentaliteta. Također naglašavaju kako ovakve vrste tekstova nisu dovoljno istražene zbog toga što su ih prethodni istraživači doživljavali i definirali kao „čaranja“ ili nedovoljno zanimljive zapise. Također naglašavaju da su ljekaruše pisane kao nesustavne kompilacije. Razlog leži u tome što su se na izvorni zapis neprestano dodavale nove upute kroz duže vremensko razdoblje ne bi li bile što korisnije korisnicima. Analiza autorica pokazuje da se u njihovom sadržaju mogu pronaći tragovi različitih tradicija – počevši od stare slavenske tradicije postupaka iscjeljivanja, rimske, arapske i bizantske medicine pa sve do srednjovjekovlja koji se temelji na salernskoj medicini.²⁶

U članku se spominju dvije najstarije sačuvane ljekaruše koje datiraju iz 14. i 15. stoljeća i čuvaju se u Arhivu HAZU-a. Također spominju molitvene tekstove koji zrcale teurgijsko²⁷ poimanje liječenja kroz npr. zazive svetaca zaštitnika, znakova križa nad bolesnikom, itd. Prema mišljenju autorica, *Regula sv. Benedikta* sadrži fragmentarne

²³ Ibid. str. 55-58.

²⁴ Ibid. str. 155.

²⁵ Poput *Milčetićeve ljekaruše*, sadržaj *Strohalove ljekaruše* slijedi u glavnome dijelu rada.

²⁶ Salernska škola prva je medicinska škola koja je djelovala u talijanskome gradu Salerno. Procvat je doživjela u 12. stoljeću. Jedno od najpoznatijih djela koje je nastalo jest *Salernska zbirka antidota* koja je sadržavala opis lijekova koji su se rabili u svakidašnjoj medicinskoj praksi. Prevedena je na hrvatski jezik 1768. pod latinskim nazivom *Flos medicinae* te je to ujedno bila prva knjiga medicinskoga sadržaja na našem jeziku. Prema: Salernska medicinska škola. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54176>>.

²⁷ Teurgija je oblik božanske magije u kojoj se zaziva pomoć i pokušava zadobiti moć nad duhovima i bogovima. Prema: Teurgija. Hrvatski jezični portal. Pristupljeno 12. 9. 2023. <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19nWBZ6&keyword=teurgija>.

medicinske dijelove, a u *Ivančićevu zborniku* javljaju se razne molitve koje pripadaju samostanskoj medicini. Autorice spominju *Žgombičev zbornik* i njegovu zbirku receptata koja spaja empirijsko i magijsko-vjersko liječenje.²⁸

Osim navedenog članka, autorice u članku *Golden Earth Against Cough* (2000) opisuju naputke iz ljekaruše iz 14. stoljeća (tzv. *Milčetićeva ljekaruša*). *Milčetićeva ljekaruša* nastala je u okolici Vinodola te se danas čuva u Arhivu HAZU-a pod signaturom IV d 56. U njoj se opisuje liječenje kašlja i daje uputa za inhaliranje. Inhalacija je izrazito stara metoda liječenja koja se koristila u egipatskoj, grčkoj i arapskoj medicini, a prijevodom na latinski jezik ta je metoda dospjela i na naše prostore.²⁹

U radu *Looking at a 14th century recipe against skin disease* (2000) autorice opisuju kratki i šturo napisani recept o liječenju kožnih bolesti poput ekcema, lišajeva i gube. Sudeći po naslovu, ovaj rad opisuje recept u *Milčetićevoj ljekaruši*. Recept započinje dijagnozom *Ot gubь*.³⁰ Predlaže se da se ona liječi sumporom, bitumenom i čađom iz vatre na ognjištu koji se pomiješaju s toplim uljem i nanesu na kožu zahvaćenom bolesti. Dürriegl i Fatović-Ferenčić naglašavaju kako se ova vrsta upute temelji na antičkoj i egipatskoj medicini.³¹

U članku *Marginalia medica miscellana in Croatian Glagolitic monuments: startingpoints for interdisciplinary investigations* (1999) autorice analiziraju marginalne bilješke i medicinske tekstove u nekoliko različitih glagoljskih rukopisa, a između ostalog spominju i *Žgombičev zbornik*. Iako ovaj zbornik tek u margini sadrži medicinski sadržaj, autorice smatraju da su takvi izvori svejedno važni za proučavanje srednjovjekovne medicinske prakse i vjerovanja srednjovjekovnoga pojedinca.³²

Također su se bavile opisom receptata protiv zubobolje u radu *Three Croatian Glagolitic Recipes Against Toothache* iz *Žgombičeva zbornika*. U početku opisuju recepte koje dijele na konkretne i apstraktne tekstove. Konkretni recepti opisuju liječenje primjerice bubrežnih kamenaca, očnih bolesti, želučanih i crijevnih bolesti različitim mediteranskim biljkama koje sadrže ljekovita svojstva. S druge strane, pod apstraktne tekstove ubrajaju bakanja, molitve i

²⁸ Prema: Dürriegl i Fatović-Ferenčić, *Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i književnosti*, HAZU, Zagreb, 2009.

²⁹ Prema: Fatović-Ferenčić, Stella; Dürriegl, Marija-Ana, *Golden Earth Against Cough: A 14th century Instruction for Inhalation*, *The Journal of Otolaryngology*, 2000., str. 62.

³⁰ Prema: Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Looking at a 14th century recipe against skin disease*. *Dermatology* 2000., str. 189-190.

³¹ *Ibid.* str. 190.

³² Prema: Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Marginalia medica miscellana in Croatian Glagolitic monuments: startingpoints for interdisciplinary investigations*, *Viator*, UCLA Medieval and renaissance Studies, 30: 1999., str. 383-396.

amulete protiv primjerice glavobolje, nesаницe i grlobolje popraćeno religijskim pristupima bolestima i njihovim liječenjima. Nadalje, autorice analiziraju navedena tri recepta protiv zubobolje te zaključuju da sva tri recepta imaju drugačiji pristup liječenju – prvi je popraćen molitvama i spominje svece i zaštitnike, drugi opisuje korištenje obloga od kadulje i bijelo vino za ispiranje usne šupljine, a treći sugerira liječenje zubnoga mesa mazanjem i ispiranjem usne šupljine ružmarinom, smrekom i bijelim vinom.³³

Petra Pavlović u radu *Ljekaruše i pučka medicina u Dalmaciji krajem XVIII. stoljeća: „Različite likarije“ Petra Bartulovića iz 1799. godine* (2022) opisuje dugačku povijest pučke/narodne medicine koja je, kako se već spomenulo, bila izražena u srednjem vijeku. Autorica naglašava kako se puk oslanjao na praktičare narodne medicine u slučajevima kada su u njihovim krajevima vladale neprilike poput siromaštva, nepismenosti, nedostatak kvalificiranih liječnika ili pak infrastrukturna nerazvijenost (slabija prometna povezanost). Narod se uzdao i u svećenike za koje su smatrali da korištenjem križa i molitve mogu izliječiti narod te je izrazito vjerovao u moći svetaca, njihove zagovore i molitve.

Autorica spominje i ljekaruše koje su dobivale imena prema mjestu pronalaska ili prema autoru koji ih je obradio. Njihovi izvori obično su druge ljekaruše ili knjige sličnog sadržaja te narodni načini liječenja. Naglašava kako su hrvatske ljekaruše najčešće pisane latinicom, a u manjoj mjeri zastupljene su i na glagoljici i ćirilici. Što se tiče jezika, osim na hrvatskom, ljekaruše su pisane i na talijanskom, latinskom ili pak njemačkom jeziku.

Nakon toga opisuju se općenita obilježja te načini liječenja bolesti u narodnoj medicini. Ljekovite tvari ljekaruša uglavnom su se sastojale od tvari biljnog (listovi, cvjetovi, korijenje, plodovi, sok, itd.), mineralnog (morska voda, modra galica, olovo, itd.) i životinjskog podrijetla (meso, mokraćna, mlijeko, zub, itd.) koje su bile dostupne svakom domaćinstvu i puku kojima se njima koristio (primjerice voda, rakija, ocat, životinjske masti, itd.).³⁴

Sličnom temom, odnosno tzv. narodnom medicinom i njezinim obilježjima dotiče se i zbornik *Narodna medicina: izvori i istraživanja* (2017), urednika Marka Pećine i Stelle Fatović-Ferenčić. U predgovoru zbornika naglašavaju kako se povijest naše medicine počela istraživati tek koncem 19. stoljeća. Smatraju da su upravo ljekaruše važni izvori za proučavanje narodnih

³³ Prema: Dürriigl, Marija-Ana, Fatović-Ferenčić, Stella, *Three Croatian Glagolitic Recipes Against Toothache*, 2016. Pristupljeno 4. 6. 2023. <<https://recipes.hypotheses.org/7679>>.

³⁴ Prema: Pavlović, Petra, *Ljekaruše i pučka medicina u Dalmaciji krajem XVIII. stoljeća: „Različite likarije“ Petra Bartulovića iz 1799. godine*, Sveučilište u Zagrebu, 2022.

običaja i liječenja i da na temelju njih možemo vidjeti dugu tradiciju koju ima hrvatska medicina.³⁵

Unutar tog zbornika **Silvija Brkić Midžić** u poglavlju *Katalog zbirke narodne medicine Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU* (2017) daje slikoviti prikaz različitih pribora za terapiju *barbirenja*, odnosno puštanja krvi za koje se smatra da se prvi puta pojavilo u srednjem vijeku, narodnih kirurških instrumenata, amuleta i nakita za zaštitu od bolesti i uroka.³⁶ Autorica primjerice spominje *alraun* (korijen mandragore) čija se simbolička funkcija i čarobna moć pripisivala još u doba Pitagore te se vjerovalo da je pomagao kao talisman protiv uroka i da je donosio sreću. Opisuje se i srednjovjekovna njemačka legenda u kojoj bi zločinac, nakon što bi ga objesili, ispustio svoje sjeme i oplodio zemlju iz koje bi izniknuo korijen mandragore. Ljudi bi izvlačili tog takozvanog drvenog čovječuljka iz zemlje i odnosili bi ga u kuću, gdje bi ga čuvali kao talisman. Također je služio pri gatanju, donosio ljubav, plodnost i lak porođaj ženama.³⁷

Nadalje, autorica u radu prikazuje predmete za koje se smatralo da imaju ljekovita svojstva na vjerskim temeljima – primjerice medaljice-privjesci za zaštitu s likom sv. Jurja, svete sličice (za zaštitu od kuge), zavjetni darovi, itd.³⁸

Na koncu Brkić Midžić definira ljekarušu kao glavni izvor pučke medicine s receptima temeljenim na pučkom ljekarničkom iskustvu te u kojima imamo opise pripreme lijekova i upute o liječenju raznih bolesti i tegoba. Lijekovi su obično izrađeni od ljekovitog bilja, životinjskih organa, tjelesnih tekućina, ruda, dragoga kamenja i smola³⁹. Važnost ljekaruša nazire se u opisu magijsko-religijskih te narodnih/primitivnih rituala i samog vjerovanja tadašnjih pojedinaca.⁴⁰

Eugenija Žuškin, Jasna Pucarin-Cvetković, Božica Kanceljak Macan, Ksenija Vitale, Nataša Janev Holcer i Marta Čivljak u radu *Umijeće liječenja: povijesni prikaz* (2013) pišu o primitivnoj medicini koja se temelji na magiji i religiji te kroz koju se bolest tumači kao posljedica natprirodnih sila, a religija ističe čovjekovu bespomoćnost pri čemu se

³⁵ Prema: Pećina, Marko i Fatović-Ferenčić Stella, *Narodna medicina: izvori i istraživanja*, HAZU, Zagreb, 2017, str. 225.

³⁶ Prema: Brkić, Midžić Silvija: *Katalog zbirke narodne medicine Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU u: Narodna medicina: izvori i istraživanja*, HAZU, Zagreb, 2017, str. 242-266.

³⁷ Ibid. str. 249.

³⁸ Ibid. str. 267-291.

³⁹ U knjizi autorica nastavlja sa slikovitim prikazom narodnih lijekova mineralnog, biljnog i životinjskog podrijetla.

⁴⁰ Ibid. str. 329.

obraća Bogu za pomoć i za ozdravljenje. Također navode kako se zapadna europska srednjovjekovna medicina provodila tijekom dva razdoblja kao samostanska medicina kada su redovnici imali ulogu liječenja te kao skolastička medicina kada liječenje obavlja svjetovni kler koristeći skolastički pristup.⁴¹

Nadalje u članku *Bolesti i njezino liječenje u hrvatskoj kulturnoj povijesti i znanosti do početka 18. stoljeća* (2018), **Dajana Taradi** u potpoglavlju *Srednjovjekovno shvaćanje bolesti i liječenje* hrvatsku srednjovjekovnu medicinu zgodno naziva heterogenom smjesom pučke animističke medicine (kao oblik stare slavenske medicine), ostataka antičke, bizantske i arapske medicine te samostanske latinske medicine, a ističe se i germanski utjecaj. Taradi opisuje i koncept bolesti i na koji je način utjecala na živote ljudi srednjega vijeka – tvrdi kako su se bolesti promatrale na dva načina – prvi kao posljedica vidljivih uzroka (primjerice traume, trovanja hranom, promjene u krvi, nametnici, itd.), a drugi kao Božja kazna ili iskušenja za ljudske grijehе, vradžbine neprijatelja, opsjednutost zlim duhom, itd. Redovnici su imali bitnu ulogu u pokušaju liječenja bolesnika i istjerivanju nečistih sila iz njihovih tijela. Uz to, autorica spominje tadašnje statute (primjerice splitski), ugovore i notarske knjige u kojima se također mogu izvući određeni fragmenti koji se tiču liječenja bolesnika.⁴²

Mirko Grmek i **Ante Budak** u knjizi *Uvod u medicinu* (1966) daju uvid u narodnu ili pučku medicinu te detaljno opisuju njezine karakteristike koje su svakako poslužile i bile od koristi za razumijevanje srednjovjekovnoga razmišljanja, mentaliteta i prakse liječenja. Uz to posvetili su čitavo poglavlje upravo srednjovjekovnoj medicini u kojem daju uvid u njezinu povijest i utjecaje. Smatraju kako se zapadnoeuropska srednjovjekovna medicina dijeli u dva razdoblja: samostansku i skolastičku. Koncem 11. stoljeća europska medicina doživljava procvat i to zahvaljujući salernskoj medicinskoj školi (ujedno prvi medicinski fakultet u Europi) koja je imala veliki utjecaj na medicinu u općenitom smislu. Medicina se od 13. do 15. stoljeća za potrebe liječenja koristila spoznajama iz astrologije i uroskopije te primjenjivala razne prakse čišćenja tijela, puštanja krvi te izazivanja kihanja i defekacije.⁴³

Mirko Grmek urednik je zbornika *Iz hrvatske medicinske prošlosti* u kojoj različiti autori u svojim tekstovima progovaraju o određenim razdobljima i medicinskim tekstovima, a onaj koji se ističe jest Valentin Putanec koji je pisao o **zagrebačkom srednjovjekovnom rukopisu**,

⁴¹ Prema: Žuškin, Eugenija; Pucarin-Cvetković, Jasna; Kanceljak Macan, Božica; Vitale, Ksenija; Janev Holcer, Nataša; Čivljak, Marta, *Umijeće liječenja: povijesni prikaz*, Socijalna psihijatrija, Vol. 41 No. 3, 2013.

⁴² Prema: Taradi, Dajana, *Bolesti i njezino liječenje u hrvatskoj kulturnoj povijesti i znanosti do početka XVIII. stoljeća*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2018.

⁴³ Ibid. str. 99.

točnije malom rukopisnom medicinskom traktatu koji se nalazi u Zborniku MR 92 u arhivu Metropolitanske knjižnice u Zagrebu. U tom se rukopisu govori o osobnoj higijeni srednjega vijeka, a upravo je Putanec prvi objavio ovaj tekst (a ujedno i jedini, jer se nije moglo ni u jednom drugom izvoru pronaći nešto više o tom tekstu). Ovdje se zapravo radi o uputama koje su nastale po uzoru na talijanskoga doktora Alderottija te su pisane na latinskome jeziku s pokojim talijanizmima.⁴⁴

Putanec smatra da je tekst napisan u 13. stoljeću, no postoje neke nadopune za koje smatra da su nastale početkom 14. stoljeća. U prijevodu ovaj rukopis ima naslov *Kratka pouka o čuvanju zdravlja*. Tekst ukratko govori o uputama za održavanje zdravlja kroz sva četiri godišnja doba, pa primjerice u tekstu nalazimo sljedeće savjete:

Proljeće je naime vrijeme toplo i vlažno, te ugrijava zrak. Pa se stoga u njem burka krv i u to vrijeme koristi sve, što je jednakog sastava, to jest toplo, kao pilići i prepelice i jaja i divlje ločike, koje puk zove sarriglia, i kozje mlijeko. Isto tako nijedno vrijeme nije bolje ni korisnije za puštanje krvi (...) Ljetno je vrijeme toplo, ali suho. U to vrijeme se razjača crvena kolera (žuč) i u njem se treba čuvati svega, što je toplog i suhog sastava (...) Neka se u njem jede sve što je hladno, kao teletina s octom i krastavci i pilići ugojeni ječmenim brašnom (...) Jesen je hladna i suha. U to je vrijeme potrebno uzimati od hrane, sve što je suhog i vlažnog sastava, kao što su pilići i janjad i slatko grožđe (...) Zimsko je doba hladno i vlažno. U to doba treba (...) se povratiti uzimanju tople hrane i lijekova, kao što su mladi golubi i ovnujsko meso i pečenje na žaru...⁴⁵

Suzana Inić, Ivan Kosalec i Petra Gašparec u članku *O povijesti ljekarništva u knjižnici Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (2018) analiziraju sadržaje različitih ključnih radova koji se tiču hrvatskog ljekarništva. Tako primjerice započinju rad na temu hrvatskog ljekarništva čiji se rani počeci javljaju još u 13. stoljeću.

Autori spominju *Flos medicinae* – znamenitu srednjovjekovnu medicinsku salernsku farmakopeju iz 12. stoljeća. Pisana je u stihovima, a preveo ju je i Emerik Pavić u 18. stoljeću kao *Cvit likarije*.⁴⁶ U njoj se nalaze različiti opisi ljekovitih bilja, minerala i životinjskih tkiva te njihova primjena u liječenju raznih bolesti. Knjiga također sadrži i savjete o prehrani i

⁴⁴ Prema: Putanec, Valentin, *Kratka pouka o čuvanju zdravlja u zagrebačkom srednjovjekovnom rukopisu MR 92* u: *Iz hrvatske medicinske prošlosti*, Zbor liječnika Hrvatske, Zagreb, 1954., str. 161-162.

⁴⁵ Ibid. str. 165-166.

⁴⁶ Prema: Inić, Suzana; Kosalec, Ivan i Gašparec, Petra: *O povijesti ljekarništva u knjižnici Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Sveučilište u Zagrebu, 2018., str. 11.

životnom stilu, drugim metodama liječenja poput puštanja krvi i korištenje pijavica kao uobičajenim metodama u medicinskoj praksi.⁴⁷

Na koncu autori spominju različite ljekaruše koje su se javljale u povijesti hrvatskoga ljekarništva poput *Libar od likarij don Petra Kaštelana*, *Velika sinjska ljekaruša*, *Šestićeva ljekaruša*, *Ljekaruša fra Paškala Vujčića*, itd. Iz tih ljekaruša iznose se određene recepti za liječenje kroz preslike i prijepise za njihovo lakše razumijevanje.⁴⁸

*

Na temelju pregleda povijesti istraživanja, može se vidjeti da postoji određen interes za proučavanje (srednjovjekovnih) medicinskih tekstova, iako detaljnija analiza većine tekstova ipak nije provedena. Izuzetak su Ivan Milčetić i Rudolf Strohal koji su svojim u analizama dali poseban značaj dvjema najstarijim srednjovjekovnim ljekarušama, a što se potvrđuje time što su te ljekaruše nazvane upravo po njima. Također, Marija-Ana Dürrigl i Stella Fatović-Ferenčić nadovezale su na prethodne autore i elaborirale sadržaj i funkciju ljekaruša te su u više navrata posvetile članke proučavanju najstarijih medicinskih izvora.

Pregledom literature vidljivo je da se u općoj žanrovskoj klasifikaciji medicinski tekstovi ne navode kao izdvojeni žanrovi.

Većina autora, koji su pisali o medicini srednjega vijeka, smatra da se ona zasnivala na različitim tradicijama (grčka, egipatska, arapska medicina, itd.) s empirijskim pristupom liječenju te da je Crkva kao glavna institucija imala veliku ulogu u metafizičkom odnosu prema bolesti i liječenju. Utjecaj kršćanstva vidljiv je u činjenici da se bolest vrlo često tumačila kao posljedica čovjekovih grijeha i kao Božja kazna. Svećenici su, kao posrednici između Boga i čovjeka, bili najčešći praktičari medicine, prvenstveno zbog toga što se za njih smatralo da posjeduju veliko znanje za potrebe liječenja, ali i vještine da ritualno „istjeraju“ nečiste sile iz bolesnikova tijela. Tako je liječenje bilo popraćeno molitvama za spasenje duše ili pak adresiranjem različitih svetaca i zaštitnika. Osim toga, postojala je i pučka (narodna) medicina koja se ispreplitala s navedenim tradicijama i dolazila do izražaja pri liječenju zasnovanom na ljekovitim biljkama, tvarima životinjske ili mineralne naravi. Osim liječenja prirodnim tvarima, narodna medicina prakticirala je i magijske ritualne činove.

⁴⁷ Zečević, Divna, *Flos medicinae. Cvit likarije sive scholae salernitanae de conservanda bona valetudine praecepta metrica*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 20 No 1, 1983., str. 122.

⁴⁸ Prema: Inić, Suzana; Kosalec, Ivan i Gašparec, Petra: *O povijesti ljekarništva u knjižici Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Sveučilište u Zagrebu, 2018., str. 16-25.

U ovome će se radu književno-antropološka analiza provesti na dvjema najstarijim srednjovjekovnim ljekarušama – *Milčetićevoj* i *Strohalovoj ljekaruši* iz 14. i 15. stoljeća te medicinskoj marginaliji u *Žgombićevu zborniku* iz 16. stoljeća. Sva se tri rukopisa čuvaju u Arhivu HAZU-a u Zagrebu pod signaturama IV d 56 (*Milčetićeve ljekaruša*), IV d 55 (*Strohalova ljekaruša*) i VII 30 (*Žgombićev zbornik*). Analiza tekstova provest će se prema izdanjima iz 1913. godine u *Vjesniku Staroslavenske akademije u Krku*, 1910. godine u *Folklorističkim priložima iz starije hrvatske knjige* te elektroničkom izdanju u časopisu *Slovo: časopisu Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* iz 2019. godine.

3. Metodologija istraživanja

U ovome radu pokušalo se pronaći što više izvora ili barem fragmenata koji prikazuju pristup bolestima i praksu liječenja srednjovjekovnoga čovjeka. Ti tekstovi trebali bi pružiti uvid u tadašnji odnos prema tijelu, vjerovanja, strahove i samu srednjovjekovnu kulturu. Stoga se može reći kako se književne tekstove promatra kao povijesno-antropološke izvore.

Teme kao što su društveno djelovanje (rituali, kult, svečanost, interaktivnost, govor, konflikti, itd.), **mentalni svjetovi (vjere, imaginacije, fantazije, pamćenje, fingiranje, itd.), tijelo (bolest, fizička i medijalna tijela)**, svakodnevna i interkulturalna komunikacija, politički diskurs (tuđina, kolonijalizam, obrazovanje, itd.), povijest znanosti (prirodne znanosti, tehnika, pravo, etika, estetika, itd.), književnost i umjetnost (poetika, slika čovjeka, itd.) te mediji predmet su metodološkoga interesa književne antropologije.⁴⁹

Književno-antropološki pristup usmjeren je na proučavanje odnosa teksta s kulturnim kontekstom koji taj tekst obuhvaća, odnosno - književnost sama po sebi omogućava interpretiranje određene kulture.⁵⁰ Pritom treba naglasiti kako se kultura više ne smatra isključivo dijelom elitne kulture, već se fokus stavlja i na svakodnevni način života tzv. „maloga“ pojedinca i njegov „mikrosvijet“.⁵¹ Pojam čovjeka proširio se na šire slojeve i na marginalizirane skupine, a ljudski život odvija se na svim područjima duhovne i materijalne kulture.⁵² Takva promjena utjecala je na razvoj takozvane „nove kulturalne povijesti“ u kojoj se antropologija bavi svakodnevnim kulturnim praksama. Kulturološkim obratom, u kojem je u fokusu svakodnevna kulturna praksa, antropolozi proučavaju **društvene strukture, običaje, religiju i magiju** itd. – koncizno rečeno – na taj se način iščitava sam čovjek i njegova priroda.⁵³

*

U srednjem je vijeku čovjek svoje medicinsko znanje temeljio na dugom antičkom i arapskom naslijeđu uz dominantni kršćanski pečat. Svjetonazor srednjovjekovnoga pojedinca bio je pod utjecajem Crkve. To znači da se vjerovalo da bolesti nastaju kao kazna za počinjene

⁴⁹ Prema: Čale Feldman, Lada, *Znanost, prostor, vrijeme: obrisi (hrvatske) književne antropologije u Čovjek, prostor, vrijeme: Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, Disput, Zagreb, 2006., str. 19.

⁵⁰ Prema: Benčić, Živa; Fališevac, Dunja, *Čovjek, prostor, vrijeme: Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, Disput, Zagreb, 2006., str. 9.

⁵¹ Prema: Burke, Peter, *Što je kulturalna povijest?*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2006., str. 44: 61-62.

⁵² Prema: Gross, Mirjana, *Susret historije i antropologije*, Narodna umjetnost Vol. 33 No 2, 1996., str. 72.

⁵³ Gulin, Valentina, *Antropološka vizura povijesti: Držićev Dubrovnik*, Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, Vol. 26 No 19, 1996., str. 151-169.

grijehe te se zdravlje poimalo kao milost i dar Božji. Glavni promicatelji znanja, ali i glavni praktičari liječenja bili su upravo svećenici. Oni su se u srednjem vijeku smatrali kao jedini „pouzdana izvori znanja“ u srednjovjekovnom poimanju svijeta oko sebe. Kršćani su Krista gledali kao velikog liječnika koji jedini može utjecati na čovjekovo zdravlje. Briga za tijelo bila im je bitna, no ne koliko briga o duhovnome „zdravlju“. Stoga takav odnos između tjelesnih bolesti i kršćanstva daje odgovor zašto su upravo svećenici bili posrednici za obavljanje prakse liječenja.⁵⁴

Prema **Williamu Havilandu**, religiju možemo definirati kao uvjerenja i oblike ponašanja kojima ljudska vrsta pokušava izaći na kraj s problemima, a koje ne može riješiti sama. Religiju čine različiti rituali poput molitava, pjesama, plesova kojima ljudi pokušavaju manipulirati nadnaravnim silama u vlastitu korist. Bez obzira na to postiče li religija ono što ljudi žele, ona ima važne psihološke i društvene funkcije – smanjuju uznemirenost tumačeći nepoznato i nedostižno i pretvarajući ih u jasno i razumljivo. Vjerovanjem u nadnaravna bića i zle duhove, čovjek ostvaruje kontrolu nad onim što ne može kontrolirati na druge načine pa se tako okreće molitvi, zaklinjanjima, žrtvovanjima i drugim vjerskim obredima u kojima se čovjek obraća nadnaravnim silama za pomoć. Među obredne običaje spadaju uvjerenja da se nadnaravne sile mogu usmjeriti na djelovanje u smislu dobra ili zla te je to za autora klasični antropološki pojam magije. Postoji veliki broj društava koji prakticiranjem magijskih rituala, između ostalog, osiguravaju izbjegavanje bolesti i liječenje bolesnika.⁵⁵

Chiara Frugoni u knjizi *A Day in a Medieval City* (2005) opisuje pojam nadnaravnog i čovjekova vjerovanja da je to neodvojivo od njegove „zemaljske“ stvarnosti:

*People in the Middle Ages did not think of the supernatural as something apart from earthly life here below (...) The supernatural was a reality and a corporeal reality at that, more true even than natural reality. To give the sense of this reality, in which it was natural for the divine to take part in the affairs of mankind for the purpose of bringing about precise outcomes, we should remember God's judgment, not a miracle but an inevitable and decisive intervention of God himself...*⁵⁶

Svaka bolest (autorica spominje gubu) tumačila se kao Božja kazna za počinjene grijehe:

⁵⁴ Prema: Miličević, Josip, *Narodna medicina i religija*, Problemi sjevernog Jadrana: zbornik Sjevernojadranskog instituta i umjetnosti 8, Rijeka, 2003., str. 218.

⁵⁵ Prema: Haviland, William, *Kulturna antropologija*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2004., str. 351-367.

⁵⁶ Prema: Frugoni, Chiara, *A Day in a Medieval City*, University of Chicago Press, 2005., str. 9-10.

*The aspect of the lepers was particularly loathsome, but the horror they aroused was increased by the fact that it was commonly held that their disease was a divine punishment for sins they had committed.*⁵⁷

U knjizi *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada* (1998) **Jacques Le Goff** komentira veliku važnost i utjecaj (loše) prehrane na čovjekovo zdravlje i tadašnji jako kratak životni vijek:

*Loša ishrana, osrednjost medicine, koja ne nalazi svoje mjesto između narodnih ljekarija i naučavanja mudrijaša, uzrokuju strahotnu tjelesnu bijedu i smrtnost nerazvijene zemlje. Prosječno očekivani ljudski vijek je kratak. Nada u život je slaba...*⁵⁸

Osim neprimjerene i loše prehrane, jedna od češćih bolesti bila je tuberkuloza, a Le Goff ističe i urođene nedostatke u srednjovjekovnoga pojedinca poput slijepaca, paraliziranih i sakatih te živčanih bolesti poput epilepsije.⁵⁹ Također spominje i socijalnu važnost svetaca za koje se smatralo da su zaštitnici određenih bolesti poput grčeva (sveti Kornelije), zubnih bolesti (sveti Agapit), rahitisa kod djece (sveti Albin), itd.⁶⁰ Religiozni činovi i molitve bili su simbolični pomoću kojih se pokušavalo dobiti priznanje od samoga Boga, jer je tadašnjem srednjovjekovnom pojedincu bilo izrazito važno spasiti svoju dušu, a Boga se gledalo kao darovatelja i spasitelja.⁶¹

Dotiče se i liječenja tvarima biljnoga i mineralnoga podrijetla za koje smatra da imaju svoje simboličko značenje:

*Kamenje i cvijeće dopunjuju svoje simboličko značenje sa svojim blagotvornim ili neblagotvornim djelovanjem. Žuto ili zeleno kamenje, homeopatijom boja liječi od žutice i bolesti jetre; crveno od krvarenja i gubitka krvi...*⁶²

Autor se nadovezuje na to da je srednji vijek, obilježen kršćanskim uvjerenjima, bio plodno tlo za sve vrste strahova i velika pokajanja tadašnjih ljudi a da su im duša i tijelo, zbog svoje krhke naravi, skloni oboljenju. To bi značilo da se svaka bolest i sakatost promatrala kao izvanjski znak grijeha te da su takvi ljudi prokleti od Boga.⁶³

⁵⁷ Ibid. str. 78.

⁵⁸ Prema: Le Goff, Jacques, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Golden Marketing, Zagreb, 1998., str. 326.

⁵⁹ Ibid. str. 326.

⁶⁰ Ibid. str. 327.

⁶¹ Ibid. str. 427.

⁶² Ibid. str. 428.

⁶³ Ibid. str. 327.; 415.

Zdenka Janeković Römer u radu *Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera* (2004) tvrdi kako je većina srednjovjekovnog stanovništva jela slabo i neuravnoteženo te su zbog toga bili podložni različitim bolestima. Stoga nije neobično promatrati bolest i siromaštvo kao dva nerazdvojiva pojma. Siromaštvo se gledalo kao društvena sramota i kazna za počinjene grijehе.⁶⁴

Mirjana Gross u radu *Susret historije i antropologije* (1996) naglašava kako je u srednjovjekovnoj kulturi prevladavalo nadnaravno, zbog vjere da je Bog taj koji upravlja svim zbivanjima u društvu i u odgoju čovjeka. Čovjek nema utjecaja na bilo kakve promjene, već je na njemu da prepozna znakove Božje moći i utjecaja i da se jednostavno mora postaviti tako da od njega traži spasenje.⁶⁵

Mirjana Randić u tekstu *Narodna medicina: liječenje magijskim postupcima* (2003) piše o religiji i objašnjava kako religija može zadovoljiti tri vrste čovjekovih potreba: spoznajnu potrebu za razumijevanjem i objašnjenjima, praktičnu potrebu da se primjenom određenih vjerskih postupaka postignu određeni ciljevi (primjerice dobro zdravlje) te psihičku potrebu za smanjenjem straha u određenim situacijama.⁶⁶

U narodnoj se medicini smatra kako bolesti nastaju magijskim putem te kako se na isti način liječe – koriste se određene magijske formule za skidanje uroka. Magijske formule vrlo su često isprepletene vjerskim simbolima poput molitve, znakovima križa, svete vode, itd.⁶⁷

Autorica navodi jedan medicinski zapis u kojem se isprepliću hrvatski i latinski jezik:

*Karo karuce, karo in kruce, sanom reducet, -imreducet sanom Imanuel Paraklitus. -omo vivens, serpens morietur + v ime + oca + i sina + i duha + svetoga + amen.*⁶⁸

Fernard Braudel u knjizi *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća* (1992) objašnjava kako su ljudi i stvari međusobno neodjeljivi i da predstavljaju materijalni život koji se očituje u ljudskoj svakodnevic i duhovnosti.⁶⁹ Nadalje opisuje kako su loše žetve i glad bile usko povezane sa samom pojavom bolesti, odnosno da su one bile uzrok

⁶⁴ Prema: Janeković Römer, Zdenka, *Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera*, Hrvatski studiji = Studia Croatica, Zagreb, 2004.

⁶⁵ Prema: Gross, Mirjana, *Susret historije i antropologije*, Narodna umjetnost Vol. 33 No 2, 1996., str. 73.

⁶⁶ Prema: Randić, Mirjana, *Narodna medicina: Liječenje magijskim postupcima*, Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja, Vol. 41, No. 1/2, 2003., str. 69.

⁶⁷ Ibid. str. 77.

⁶⁸ Ibid. str. 78.

⁶⁹ Prema: Braudel, Fernand, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, „August Cesarec“, Zagreb, 1992., str. 16.

razbolijevanja te smatra kako su upravo siromašni pojedinci uvijek prvi na udaru bolesti.⁷⁰ Također vrlo opsežno i na slikovit način piše o hrani i piću koje su u tadašnje doba imale funkciju liječenja – primjerice navodi kako je rakija služila za očuvanje mladosti, oživljavanje srca, liječenja od proljeva, groznice, paralize, ublažavanje zubobolje, zaštitu od kuge, itd.⁷¹

Lavoslav Glesinger u svojoj je knjizi *Povijest medicine* (1978) prikazao i opisao kako društveni faktori imaju veliki utjecaj na čovjekovo zdravlje i bolest te, poput Braudela, smatra kako su loši životni uvjeti na selu i siromašnim gradskim četvrtima izravno utjecali na pojavu različitih bolesti, a time i na visoku stopu smrtnosti.⁷²

Već spomenute autorice Marija-Ana Durrigl i Stella Fatović-Ferenčić u radovima: *Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i književnosti* (2009), *Looking at a 14th century recipe against skin disease* (2000), *Za zubi pomoć – odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima* (1997), *Golden Earth Against Cough: A 14th century Instruction for Inhalation* (2000) i *Marginalia medica miscellana in Croatian Glagolitic monuments: startingpoints for interdisciplinary investigations* (1999) analizirale su hrvatske srednjovjekovne medicinske tekstove upravo kroz književno-antropološki pristup.

Takav metodološki pristup bit će primijenjen u ovome radu. Kroz analizu *Milčetićeve* i *Strohalove ljekaruše* te marginalije u *Žgombićevu zborniku* proučavat će se antropološka tema **odnosa prema tijelu**. Preciznije rečeno, proučavat će se bolesti kasnoga srednjega vijeka i odnosa srednjovjekovnoga čovjeka prema njima. Popratno uz to, prikazat će se i **mentalni svjetovi** koji uključuju vjerovanja, razmišljanja i strahove pojedinca u okviru kulture kasnoga srednjega vijeka. Navedeni korpus pružit će uvid u različite prakse liječenja.

⁷⁰ Ibid. str. 67.

⁷¹ Ibid. str. 255.

⁷² Prema: Glesinger, Lavoslav, *Povijest medicine*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 230.

4. Hrvatskoglagoljski medicinski tekstovi

Istraživanja pokazuju mali broj sačuvanih hrvatskoglagoljskih spomenika s medicinskim sadržajem. Od tog malenog broja jedini izvori koji se izdvajaju su ljekaruše, kao najrašireniji „žanr“ medicinskih tekstova iz 14. i 15. stoljeća te sporadični zapisi od 14. do 19. stoljeća. Smatra se da su hrvatskoglagoljske ljekaruše u određenoj mjeri bile pod utjecajem Walafrida Straboa iz 9. stoljeća te Hildegarde iz Bingena iz 12. stoljeća, no da su vremenom počele prožimati elemente narodne medicine i kršćanstva. Po sadržaju i naravi takvi se tekstovi dijele na apstraktne (amuleti, zaklinjanja i molitve) i konkretne sadržaje (recepti i terapijske upute). U apstraktnim se tekstovima bolest poima kao kazna za grijeh ili pak djelo zlih sila (u tome se vidi utjecaj kršćanstva i narodne medicine jer je snažno prisutan polaritet dobra i zla), dok se konkretni tekstovi temelje na iskustvu u ublažavanju tegoba i liječenju pojedinih bolesti (empirijski, odnosno gnoseološki pristup liječenju). Ljekaruše se također mogu sistematizirati kao samostalne ljekaruše (primjerice *Velika sinjska ljekaruša*) ili kao medicinske marginalije koje se nalaze u zbornicima, molitvenicima i sl. (primjerice *Žgombićev zbornik*).⁷³

Među malobrojnim sačuvanim hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima s medicinskim sadržajem ubrajaju se dvije knjižice recepata iz 14. i 15. stoljeća. Način na koje su ljekaruše strukturirane upućuje na to da one zrcale starije europske uzore nastale u razdoblju samostanske medicine.⁷⁴ Također postoje i prijepisi u kasnijim stoljećima koji se po sadržaju i receptima temelje na medicini i učenju srednjega vijeka (primjerice *Karlobaška ljekaruša*).

Prema navedenoj klasifikaciji medicinskih tekstova, dvije se najstarije medicinske knjižice (*Milčetićeve* i *Strohalova ljekaruša*), koje će se analizirati u ovome radu, svrstavaju pod tekstove konkretnoga sadržaja što znači da se radi o receptima i terapijskim uputama. Takvi bi se tekstovi, barem teoretski, trebali temeljiti na iskustvu u liječenju i ublažavanju bolesti i tegoba. Međutim, treba uzeti u obzir da su ovi tekstovi nastali u razdoblju u kojem su religija i narodna vjerovanja imala veliki utjecaj na tadašnje pojedince. Bilo kakva vrsta bolesti i tegobe tumačile su kao Božja kazna za grijeh ili pak kao utjecaj zlih sila. Pisani su na čakavskom narječju s ponekim elementom crkvenoslavenske ostavštine.⁷⁵ Narodni jezik upućuje na to da

⁷³ Prema: Pavlović, Petra, *Ljekaruše i pučka medicina u Dalmaciji krajem XVIII. stoljeća: „Različite likarije“ Petra Bartulovića iz 1799. godine*. Sveučilište u Zagrebu, 2022.

⁷⁴ Prema: Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Medicinska marginalija u molitveniku fra Ivana Čeperića*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 47 No. 1, 2015.

⁷⁵ Prema: Dürriegl i Fatović-Ferenčić, *Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i književnosti*, HAZU, Zagreb, 2009.

su ove ljekaruše trebale biti namijenjene svakom čovjeku koji nije posjedovao vještine govorenja latinskoga jezika – jezik koji je općenito bio namijenjen učenim medicinskim raspravama i onodobnim udžbenicima.

S druge strane, postoje i marginalije srednjovjekovnih rukopisnih kodeksa koji obično donose podatke o svakodnevicu, bolestima, gladi, ratovima, nepogodama koje su zapisivači smatrali vrijednima bilježenja.⁷⁶ Marginalije se, kako i sam naziv sugerira, obično nalaze unutar kodeksa, zbornika ili molitvenika koji sadrže tekstove različitoga sadržaja. Jedan od primjera je marginalija u *Žgombićevu zborniku* koja će se također analizirati u ovome radu.

4.1. *Kada se život betegъ: upute za liječenje u Milčetićevoj ljekaruši*

Najstarija zabilježena i sačuvana hrvatska ljekaruša potječe iz 14. stoljeća za koju se smatra da je originalni sastav nastao u Novom Vinodolskom, dok se danas čuva u Arhivu HAZU-a pod signaturom IV d 56.⁷⁷ S obzirom na to da ju je Ivan Milčetić prvi objavio i dao pozornost, ova se ljekaruša naziva i *Milčetićeva ljekaruša*. U njoj se nalaze recepti za groznicu, zubobolju, kašalj, ugriz psa, posjekotine, bolest očiju, te se daju upute i opis inhalacije za liječenje kašlja i prehlade. U ovome se radu svi citati iz rukopisa IV d 56 donose prema izdanju *Vjesnika staroslavenske akademije u Krku* iz 1913. godine.⁷⁸

Ljekaruša započinje **molitvom**:

V ime h(risto)vo. Ot d(u)ha ne(č)istago pomoć'. Naiprēe r'ci (7) ps za grēhi i (7) očen(a)ši i letenie te or(a)cie (...) i bl[agos]l[o]vi vodu kršćenimъ g[ospod]nimъ tu vodu, ka ne vre (...) siju m(o)lit(a)v' prigovori nad' vodu poslēe vsēhъ. Zaklinamъ v(a)sъ vrazi prokleti ✠ b(go)mъ ocemъ ✠ s(i)nomъ ✠ d(u)h(o)mъ s(ve)timъ i vsēmi s(ve)timi b(o)žimi, i sudnimъ d'nemъ, i sln'cemъ i lunu, i zvěz(da)mi n(e)b(e)skimi i treskomъ i g'romomъ (...) V ime oca i s(i)na i d(u)ha s(veta)go amenъ. e(van)je(lie) „iskoni bē

⁷⁶ Prema: Požar, Sandra, *Marginalije u starim kodeksima*, 2019. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://stin.hr/zgombicev-zbornik/marginalije-u-starim-kodeksima>>.

⁷⁷ Prema: Hercigonja, Eduard, Hercigonja, *Povijest hrvatske književnosti – Knjiga 2: Srednjovjekovna književnost*, Liber: Mladost, Zagreb, 1975., str. 139.

⁷⁸ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 61-69.

*slovo “ napiši. i odъperi bl(agoslovle)nu vodu i dai tadae bęsnomu, i do kon'ca čisto da e porъe.*⁷⁹

U ovome zapisu vidljivi su iskazi molitve, pokore i egzorcizma što reprezentiraju spomenutu čovjekovu religijsku narav i praksu vjerovanja u Božju pomoć za spas duše od opsjednutosti (praksu ritualnog „čišćenja“):

*V ime h(risto)vo. Ot d(u)ha ne(č)istago pomoć'. Naipręe r'ci (7) ps za gręhi i (7) očen(a)ši i letenie te or(a)cie (...) Zaklinamъ v(a)sъ vrazi prokleti ✠ b(go)mъ ocemъ ✠ s(i)nomъ ✠ d(u)h(o)mъ s(ve)timъ i vsęmi s(ve)timi b(o)žimi, i sudnimъ d'nemъ, i sln'cemъ i lunu, i zvęz(da)mi n(e)b(e)skimi i treskomъ i g'romomъ (...) V ime oca i s(i)na i d(u)ha s(veta)go amenъ.*⁸⁰

Motivsko-tematski element vode predstavlja kršćanski simbol pročišćavanja čovjeka i njegove duše od grijeha (kao uzročima bolesti) što ujedno preslikava čovjekov mentalni svijet, odnosno religijsku narav i kršćansku praksu vjerovanja:

*I bl[agosl][o]vi vodu kršćeniemъ g[ospod]nimъ tu vodu, ka ne vre (...) i odъperi bl(agoslovle)nu vodu i dai tadae bęsnomu, i do kon'ca čisto da e porъe.*⁸¹

Ono što se može zaključiti iz ovog uvodnog zapisa jest da je u njemu vidljiv čovjekov mentalni svijet (vjera) kroz praksu ritualnog čišćenja bolesnika i njegove duše pomoću motivsko-tematskog elementa vode te prakse molitava pomoću kojih se, prema Jacquesu Le Goffu, pokušalo dobiti priznanje od Boga kao darovatelja i spasitelja.⁸² Za bolesnoga čovjeka bitnija je briga o duhovnome zdravlju nego o tjelesnom.⁸³

Drugi zapis opisuje bolest:

*Kada se ěvitъ betegъ, vazmi mu kr've s pal'ca desne nogi tre smęšav' s vodu, i (d)ai mu popiti, govore te ręči: kvarъ, furъ. melъ. cili. cenedo.*⁸⁴

Motivsko-tematski element *barbirenja*, odnosno praksa puštanja krvi, upućuje na opis **groznice**. Način nizanja zadnjih pet motivsko-tematskih elemenata (*kvarъ, furъ. melъ. cili.*

⁷⁹ Ibid. str. 64.

⁸⁰ Ibid, str. 64.

⁸¹ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 64.

⁸² Ibid. str. 427.

⁸³ Prema: Miličević, Josip, *Narodna medicina i religija*, Problemi sjevernog Jadrana: zbornik Sjevernojadranskog instituta i umjetnosti 8, Rijeka, 2003., str. 218.

⁸⁴ Ibid. str. 65.

*cededo*⁸⁵) vrlo se vjerojatno ubrajaju u slijed iskaza koji se trebaju izgovoriti tijekom magijske prakse rituala – odnosno oni reprezentiraju magijsku formulu koji imaju funkciju ozdravljenja u bolesnika.⁸⁶ Čovjek pomoću te formule i rituala, prema Havilandu, usmjerava nadnaravne sile na „dobro“.⁸⁷ Zaključuje se da ovaj zapis reprezentira čovjekov mentalni svijet (praksu vjerovanja u narodnu medicinu) kroz magijsku praksu rituala i puštanja krvi. Chiara Frugoni naglasila je kako je upravo pojam nadnaravnog i magijskog neodvojiv od čovjekove „zemaljske“ stvarnosti.⁸⁸

Idući recept daje uputu što treba napraviti u slučaju **ugriza psa**:

*Ki budet' ot p'sa nevstekla ugrizenъ, vazmi masla krav'ega i ula i sai, i vse kup'no frigai na p'surě i mlačno položi na pečū i zavii ranu i iscělēet'.*⁸⁹

U receptu se izdvaja motivsko-tematski element kravljeg masla (*ghee*), masnoće koja se dobiva bistrenjem maslaca na niskoj temperaturi. I danas se kravlje maslo smatra odličnim lijekom za razna upalna stanja na koži i rane, pa je zanimljivo da je riječ o praksi evidentiranoj i u srednjovjekovnim receptima. Dakle, može se zaključiti da srednjovjekovna predodžba o kravljem maslu kao ljekovitoj tvari za praksu liječenja ugriza ima dugu tradiciju.

U narednom se receptu opisuju **želučane tegobe**:

Komu č(lově)ku est' beteg v' pršćav'čě, da mu ne priemle kr'me ili ne možet sprobaviti kr'me ili ne možet sьprobaviti kr'me, ili e rutan, da se čue, da e lomanъ, da se e zmt tada zderal' tegom' i kugodě teškoću, i da se čue s toga loma, da e v utrobě betežan, i da stvori naiti (e)dnu kvar'tu r'žene muki. i naidi zela, komu e ime gavez i s(tl')ci dovole nega korene, i oměsi tret(i) delъ te muke s tēm' gavezom' tlčenēm'. i paki naidi zela, komu e ime s'pr'žъ. i osuši t(og)a korena i po tom' stari ga, kako naibole morešъ, i posipli

⁸⁵ Pokušalo se pronaći značenje navedenih pet motivsko-tematskih elemenata, te se u potrazi za time naišlo na dalmatski jezik – jezik srednjega vijeka – odnosno romanski govor (inačica latinskoga jezika) koji se rasprostirao po Kvarneru i Dalmaciji. Ako je uistinu riječ o dalmatskome jeziku, onda se ovih pet motivsko-tematskih elemenata mogu definirati kao imperativi u kojima se u drugome licu jednine obraća groznici i pokušava je se istjerati iz bolesnikova tijela. Stoga bi se mogle prevesti kao: „Bježi odavde, groznice, idi (iz njega/nje) van!“. Ovdje se zapravo radi o prijedlogu Alana Žica-Teklina koji je pokušao analizirati ovu magijsku formulu. Međutim, ne možemo biti u potpunosti sigurni je li njegova analiza ispravna ili ne, no u svakome je slučaju zanimljiva i vrijedna spomena. Prema: Žic-Teklin, Alan, *Tako su govorili Dalmatinci i Boduli: Burbur se vraća kući*, Pandora Gong, Rijeka, 2018., str. 53-55.

⁸⁶ Bronislaw Malinowski ističe kako se magijska praksa dijeli na tri sastavna čina: magijsku formulu, magijski ritual i stanje u kojem se nalazi vršitelj rituala. Prema: Malinowski, Bronislaw, *Magic, Science and Religion and Other Essays*, Glencoe, Illinois: The Free Press, 1948.

⁸⁷ Prema: Haviland, William, *Kulturna antropologija*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2004., str. 367.

⁸⁸ Prema: Frugoni, Chiara, *A Day in a Medieval City*, University of Chicago Press, 2005., str. 9-10.

⁸⁹ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 65.

těm' prahom s'pr'ževěm' to testo rěženo, i paki směši e i stvori to testo razagnati v šire i v dile, kako gda se lazanem' testo raz'gana. i ne budi pretanko razag'nano. i naidi běl'mak' ed'noga ja i pomaži těm' běl'makom' z' e'dne strane vse testo. i vazmi ed'nu pest' soli i pokropi vsu tu stranu testa, kud' si ějem' pomazal', i tu stranu testa opaši bol'nomu život', a naiveće kud' se čue betežan' i vrhu testa opaši ga širokim' plat'nom' ili ubrusom', da mu zdrži testo okolo života. i tako mu učini, kada poide v' večer' spat'. mužu počni v muž'ski d'nb, a ženě v žen'ski. i v ku dobu mu zav'eš, v tu dobu mu v drugi d'nb... drugo testo učini těm' zakonom', kako e više pisano. v drugi večer' mu pr'vo testo od'vijb, a to drugome tudě položi gda grede k' span'ju. i takoi mu učini tretí večer' tretó testo, kako e više skazano, i to tretó zavité da držít na sebě tu noćb i za jutra vasb d'nb do večera. I tada gredući spat', od'vijb mu i položi e od' nega t'ě, i isěclět'.⁹⁰

U samome je početku vidljiva predodžba o želučanoj tegobi koja uzrokuje bolno podrigivanje (*biti rutan*) u slučaju slabog probavljanja motivsko-tematskog elementa svinjetine:

Komu č(lově)ku est' beteg v' pršćav'cě, da mu ne priemle kr'me ili ne možet sprobaviti kr'me ili ne možet sprobaviti kr'me, ili e rutan, da se čue, da e lomanb, da se e zmt tada zderal' tegom' i kugodě teškoću, i da se čue s toga loma, da e v utrobě betežan...⁹¹

Treba istaknuti kako motivsko-tematski element svinjetine reprezentira da se ovaj zapis svrstava pod konkretne zapise (zbog vidljivog uzroka koji uzrokuje tegobe). Osim toga, reprezentira i siromašniji sloj stanovništva koji se pretežito hranio tim mesom.⁹² Fernand Braudel, Jacques Le Goff i Zdenka Janeković Römer naglasili su kako su siromaštvo i loša prehrana glavni uzroci razvoja bolesti u čovjeka.

Pri praksi liječenja te tegobe izdvaja se motivsko-tematski element *r'žene muke* (koji se prevodi kao raženo brašno) te motivsko-tematski element osušenoga korijena gaveza; *s'pr'žb* (kukurijek)⁹³ koji se smiješaju zajedno u tanko tijesto:

Naiti (e)dnu kvar'tu r'žene muki. i naidi zela, komu e ime gavez i s(tl')ci dovole nega korene, i oměsi tret(i) delb te muke s těm' gavezom' tlčeněm'. i paki naidi zela, komu e ime s'pr'žb. i osuši t(og)a korena i po tom' stari ga, kako naibole morešb, i posipli těm'

⁹⁰ Ibid. str. 65-66.

⁹¹ Ibid. str. 65.

⁹² Prema: Ivanišević, Jelena, *Laćan ne haje toliko za ljubav: Gastronomija Dunda Maroja između srednjovjekovlja i renesanse*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, No. 49, Dubrovnik, 2011., str. 17.

⁹³ Prema: Lorger, Srećko; Ćurković, Dijana, *Fitonimi Poljica*, Croatica et Slavica Iadertina, Zadar, 2016.

*prahom s'pr'ževěm' to testo r̃ženo, i paki směši e i stvori to testo razagnati v šire i v dile, kako gda se lazanem' testo raz'gana. i ne budi pretanko razag'nano.*⁹⁴

Uz navedeno, sljedeći su motivsko-tematski elementi, koji se vežu uz praksu liječenja, bjelanjak jaja i sol te se to tijesto treba omotati oko cijela bolesnikova života (*prasl. tijelo)⁹⁵, no najviše po bolnome mjestu:

*I naidi běl'mak' ed'noga ja i pomaži tēm' běl'makom' z' e'dne strane vse testo. i vazmi ed'nu pest' soli i pokropi vsu tu stranu testa, kud' si ějem' pomazal', i tu stranu testa opaši bol'nomu život', a naiveće kud' se čue betežan' i vrhu testa opaši ga širokim' plat'nom' ili ubrusom', da mu zdrži testo okolo života.*⁹⁶

Također se uočava korištenje simbola tri kao dovoljan broj dana za ozdraviti. Broj tri u kršćanstvu simbolizira božanski broj jer predstavlja Sveto Trojstvo – stoga se dobiva predodžba o čovjekovom mentalnom svijetu i kršćansku praksu vjerovanja, a tijesto koje se treba omotati oko bolesnikova tijela nalaže da ovaj recept reprezentira holistički pristup praksi liječenja⁹⁷:

*I takoi mu učini tretu večer' tretu testo, kako e više skazano, i to tretu zavite da držiti na sebi tu noć i za jutro vas' d'nb do večera. I tada gredući spat', odvij' mu i položi e od' nega t'ě, i isčlčet'.*⁹⁸

U sljedećem se zapisu *Ki č(lově)kь ima(t) kašal' ili namor' od zime* daju sljedeće upute za liječenje **kašlja**:

Ki č(lově)kь ima(t) (k)ašal' ili namor' od zime, naidi nov' lonac', v kom' n kuhano, i kupi na stočun utržan, ka se sliši zlata z(e)m̃la, i stari ju moćno, i vložij' ju va t' lonac' i nied'ne stvari k nei ne polvai. i položi ga na žerav'c i učini od muki r'žene nepečen' edan' mlinac'. i tm' pokrii ta lonac', i g'da se moćno steplit' ta lonac' na žerav'ki, i tada ima poiti s toga lon'ca para, i naidi ed'nu dl'gu čěv' ot tr'sti ili bazovu, i tu čěvu protisni skoz to (tě)sto r'ženo, km' e pokriven' lonac, i vložij' v usta tu čěv' zvannim kraem', i poteza iva se moćno tu paru z lon'ca, ča naibole moreš'. i po tom' vin'mi prece čěv' z ust'. kako se naimeš

⁹⁴ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 65.

⁹⁵ Prema: Juraga, Edo, *Staročakavski leksemi u pojedinim čakavskim govorima*, Croatica et Slavica Iadertina, Zadar, 2008.

⁹⁶ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 65.

⁹⁷ Holizam je teorija koja pruža pretpostavku da se tijelo promatra kao cjelina a ne zbroj manjih dijelova. Prema: Holizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=25947>>.

⁹⁸ Ibid. str. 65-66.

(mala škulica!) pare, iměi poli se(be) belo vino, i hiti ga tuděi popiti edan' žmul'. i tako učini ob'dan' trikrat', gda t' e večerъ, gda oči spat'. i stvori se odti moć'no i da se dobro spotiš' (...) i tako učini tri d'ni s' sebe, i iscělěet'. i za te (3) d'ni ne čini niednoga teška za svoi život', da dr'ži se v lugině i v teplě. i kada se budeš nael' (p)are cěvě z lon'ca, kako cěv' od ust' od'makneš', tako ju tuděi hiti zatisnuti pal'cem pr'stom', da ne gre po cěv para z lon'ca. i tuděi popii žmulic beloga vina, kako e više pisano, i paki položi usta na cěv' i poimuć' paru va se kako naibole moreš, i paki od'makni cěv odt(r)etu poš'tu naimi sa te pare takoi moć'no, i piv' tuděi beloga vina, položi se spat', oděv' se moć'no, da se spotiš, i po tom' i ... (rupica) poiti s tebe po h'recanu (...) i po tom' iscělěe(t).⁹⁹

Motivsko-tematski elementi koji se izdvajaju u ovom zapisu su lonac, u kojem se ne kuha ništa osim tzv. *zlatne z(e)mle* (prethodno kupljena u ljekarni¹⁰⁰), raženo brašno, grančica trske ili bazge pomoću kojih se izvodi praksa inhalacije. Također se uočava motivsko-tematski element vina kao reprezentacija narodne prakse liječenja u kojoj navedeni element vina reprezentira lijek za smirivanje kašlja. Uočava se element prakse praznovjerja kroz korištenje novoga i čistoga lonca za potrebu prakse inhaliranja, pritiskanjem cijevi trske ili bazge palcem da se zadrži para za uspješno liječenje:

Naidi nov' lonac', v kom' n kuhano (...) I kada se budeš nael' (p)are cěvě z lon'ca, kako cěv' od ust' od'makneš', tako ju tuděi hiti zatisnuti pal'cem pr'stom', da ne gre po cěv para z lon'ca. i tuděi popii žmulic beloga vina, kako e više pisano, i paki položi usta na cěv' i poimuć' paru va se kako naibole moreš, i paki od'makni cěv odt(r)etu poš'tu naimi sa te pare takoi moć'no, i piv' tuděi beloga vina...¹⁰¹

Ponovno se uočava simbolika broja tri kao dovoljan broj dana za oporavak (broj tri kao reprezentacija Svetoga Trojstva) koji preslikava čovjekov mentalni svijet, odnosno kršćansku praksu vjerovanja:

I tako učini tri d'ni s' sebe, i iscělěet'.¹⁰²

⁹⁹ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 66.

¹⁰⁰ Upitno je što označava zlatna zemlja, ali očito je to označavalo nešto što se moglo kupiti u ljekarni i da je bilo dostupno i poznato u tadašnjim prostorima Novog Vinodolskog. Prema: Fatović-Ferenčić, Stella; Dürriegl, Marija-Ana, *Golden Earth Against Cough: A 14th century Instruction for Inhalation*, *The Journal of Otolaryngology*, 2000., str. 62.

¹⁰¹ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 66.

¹⁰² Ibid. str. 66.

Na kraju je izbrisani motivsko-tematski element (pretpostavlja se da se radi o sekretu) koja će bolesniku početi izlaziti iz usta što znači da u ovom slučaju pojava sekreta reprezentira ozdravljenje:

*I po tom' i ... (rupica) poiti s tebe po h'recanu (...) i po tom' iscělěe(t).*¹⁰³

Praksa inhalacije vrsta je liječenja preuzeta iz egipatske i grčke medicine, a smatra se da je i arapska medicina koristila ovu metodu. Stoga se u ovom zapisu može vidjeti jasni utjecaj navedenih civilizacija na naše prostore i medicinu kroz empirijsku praksu liječenja.¹⁰⁴ Motivsko-tematski element pijenja bijelog vina, osim što se promatra kao kršćanski simbol, također reprezentira ljekovito svojstvo preuzeto iz grčke medicine. Činjenicom da se mjesto pronalaska ovoga recepta veže uz Novi Vinodolski, potvrđuje se dostupnost i obilatost vinove loze.

Zapis *Ki č(lově)kь pameti pogrěšit' predlaže* sljedeće:

*Naidi zela male paprut'ce, i da stvoret' pop(a) peti misu v crkvi s(veta)go kuzmi dom'ěna. ako li něst' blizu cr'kve te, a on' da poet' v koi godě drugoi cr'kvi, i na onom' ol'tari, v kom' ... ret' moći u čestě svetago kuzmi i dom'ěna. i to zelě položi se pod' ubrus' na tom' oltari, gda poet' misu. i po tom' toga zela stari s koreněm' i s listviem', i dai bol'nomu v vodě popiti ga, gda se d'nь nag'net i gda mu ona manenost' pridet', i iscělěet pametiju, i to po(čni) mužu muž'ski d'nь a ženě žen'ski d'nь. i tu praprut'c smo videli rastun' gredući v povila v' starě gromačě više elvenišč' kućišća, i kuda (v)l'kut' ljudi vlaku les' na živině na more. i pogledati est' dolu greduć na lěvu stranu v gromaču, i v toi gromači naideš to zelie i to zelie est' malahto i dl'gahto i imat' po listaku ot z(e)mle, ev'si do vrьha z' ed'ne strane i z druge malahti listaki, kako da bi nanizani, a v z(e)mli imat' plitvo koren'e, gusto i tan'ko, kako da bi kon'ci tan'ke pree, i z' gromače rado rastet'. i malo v z(e)mle rastuć' držit' se i l(a)h'ko est' ruku viriti. i to zelie i inuda rastet', i drugi ljudi znajut' e. i ošće to zelie est' podobno priliku k onomu zelicu malahtu, ko rastet' rado z' zida stare cr'kve ili z' zida stare polače ili s' s'tanovitih sten'.*¹⁰⁵

Motivsko-tematski elementi korijena i lista zelja ritualno se polažu na oltar koji reprezentiraju praksu praznovjerja, a motivsko-tematski element vode tumači se kao simbolično

¹⁰³ Ibid. str. 66.

¹⁰⁴ Prema: Fatović-Ferenčić, Stella; Dürrigl, Marija-Ana, *Golden Earth Against Cough: A 14th century Instruction for Inhalation*, The Journal of Otolaryngology, 2000., str. 62.

¹⁰⁵ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 66-67.

čišćenje duše i reprezentira čovjekov mentalni svijet, odnosno kršćansku praksu vjerovanja u Božju pomoć. Praksa rituala reprezentira manipuliranje nadnaravnim silama (u ovom slučaju Boga) u vlastitu korist (u ovom slučaju ozdravljenje)¹⁰⁶:

*I to zelě položi se pod' ubrus' na tom' oltari, gda poet' misu. i po tom' toga zela stari s koreněm' i s listviem', i dai bol'nomu v' vodě popiti ga, gda se d'ň nag'net i gda mu ona manenost' pridet', i iscělěet pametiju.*¹⁰⁷

U tekstu se također kao motivsko-tematski element izdvaja crkva Svetoga Kuzme i Damjana. Ta su dva sveca prema predaji liječili ljude od tjelesnih bolesti, ali i od duševnih praznina. Njima se pripisuju i čudesna izlječenja koja su se pripisivala Božjoj pomoći, stoga nimalo ne čudi što se u ovoj molitvi za potrebe ozdravljenja spominju upravo ova dva sveca.¹⁰⁸ Referiranje na svece reprezentira kršćansku praksu vjere da su sveci zaštitnici određenih bolesti, a prilaganje darova na oltar na čast svecima reprezentira praksu praznovjerja. Tematsko-motivski element lista zelja raste s lijeve strane gromače u mjestu Povile što potvrđuje iznesenu tezu kako je ova ljekaruša nastala u okolici Novog Vinodolskog.

Sljedeći recept ima naslov *Ot zimnice* i za liječenje piše:

*Kač'ku pritis'ni živu, i provrzi ei iglu s kon'cem' oči, a kač'ku živu pusti, a ta konac' nosi na gr'lě, komu est' zimnica za tri d'ni, i iscělěet'.*¹⁰⁹

Ponovno se spominju tri dana (kao simbol Svetoga Trojstva u kršćanstvu) koja su dovoljna za ozdravljenje:

*Za tri d'ni, i iscělěet'.*¹¹⁰

U ovome se slučaju koristi praksa liječenja tvarima životinjskoga podrijetla, odnosno motivsko-tematskim elementom žive zmije:

*Kač'ku pritis'ni živu, i provrzi ei iglu s kon'cem' oči, a kač'ku živu pusti, a ta konac' nosi na gr'lě.*¹¹¹

¹⁰⁶ Prema: Haviland, William, *Kulturna antropologija*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2004., str. 367.

¹⁰⁷ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 66.

¹⁰⁸ Prema: Jović, Nebojša, *Čudo crne noge: Istočnjačko zanemarivanje zapadnjačkih prinosa hagiografiji Svetih Kuzme i Damjana*, Acta medico-historico Adriatica, Vol 14. No. 2, 2015.

¹⁰⁹ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 67.

¹¹⁰ Ibid. str. 67.

¹¹¹ Ibid. str. 67.

Motivsko-tematski elementi igle, zmijskog oka i bolesnikova grla oko kojeg se veže igla reprezentiraju praksu narodnog liječenja u kojima se određeni predmet magične funkcije (amulet)¹¹² stavlja oko dijela tijela u svrhu zaštite i zbog vjerovanja u njegova ljekovita svojstva.¹¹³ Zaključuje se da cjelokupni zapis daje predodžbu o praksi korištenja amuleta u narodnoj medicini, odnosno o mentalnom svijetu srednjovjekovnih pojedinaca i praksu praznovjerja.

Sljedeći zapis daje upute u slučaju **posjekotina**:

Kada pos(ě)čet' se č(lově)kь. tuděi vaz'mi ugalь hrastovь goručь i st'lci ta ugalь moć'no i stari, i priloži čista ula i směsiv' priloži na ranu, i zgora obavii rubom', i iscělěetь. Ot kolěn'nce ovcam' i kozam' naidi oš'lega mesa, i kuhai, i toga tuka směsi s morem i kuhai, i teplě'm' ma(ži?) dobitak', i iscělěetь'.¹¹⁴

Osim što se kroz motivsko-tematske elemente ugljena hrasta i ulja reprezentira praksa liječenja, također je vidljiva praksa liječenja tvarima životinjskoga podrijetla koje u ovom slučaju nastaju od motivsko-tematskih elemenata ovce i kože:

Ot kolěn'nce ovcam' i kozam' naidi oš'lega mesa, i kuhai, i toga tuka směsi s morem i kuhai, i teplě'm' ma(ži?).¹¹⁵

U zapisu *Ot gub' dobit'ka* daju se upute u slučaju oboljenja od **gube** odnosno od **gljivičnog oboljenja**:

Pakal' i sum'porь s ulěm' vari i teplěm' maži, i iscělěet'. i priloži saj', ke se nahaēju v hišah' pod' krovom', gđe se ogan něčuet', i stari e moć'no, i priloživ' e k tim rěčem' više r(e)čenim', vse ku(p)no kuhajuć'.¹¹⁶

Motivsko-tematski element koji se ističe je sumpor. On je prema ovoj uputi izrazito koristan za kožu kojoj pomaže poboljšati strukturu, akne, zarastanje rana i sveukupno pomaže njezinom zdravlju. Također se i u antičkoj medicini koristio za liječenje različitih kožnih bolesti

¹¹² Amuleti su predmeti za koje se u pučkom vjerovanju ili pak u kontekstu religije vjeruje da štite pojedinca od zlih sila koje uzrokuju brojne nesreće ili bolesti. Oni se uglavnom nose oko vrata, zavežu oko udova ili pak stavljaju na određeno mjesto u kući. Većina amuleta mineralnoga, biljnoga ili životinjskoga podrijetla. U sklopu religije ulogu amajlije mogu imati križ, moći svetaca ili pak zapisi iz svetih knjiga ili svećenika. Prema: Hamajlija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2021, Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=24232>>.

¹¹³ Ibid. str. 267-291.

¹¹⁴ Ibid. str. 67.

¹¹⁵ Ibid. str. 67.

¹¹⁶ Ibid. str. 67.

poput ekcema, lišajeva i gube.¹¹⁷ Drugi tematsko-motivski element je bitumen koji se koristio u egipatskoj medicini – Egipćani su ga koristili za mumificiranje i za liječenje kožnih bolesti zbog protuupalnog učinka.¹¹⁸ Ova dva motivsko-tematska elementa, osim što prikazuju praksu liječenja tvarima mineralnoga podrijetla, također reprezentiraju utjecaj egipatske i antičke empirijske prakse liječenja na hrvatsku medicinu. Recept također pruža tadašnju predodžbu o kožnim bolestima kao bolestima koje su opasne po zdravlje i vrijedne liječenja.

Recept *Ot črevnice* opisuje **bolove u crijevima**:

*Naidi resa, ki na orěšěh rastet', i stari, i dai mu ga z vodi popiti, iscělěet'. i naidi glogul, ke na glozě rastut', i ako su (g)nili ili sirovi, zreli, dai mu e zobati. i kada sut' zreli, utrěgai ih', i usuši e i shrani. i kada est' zimě, ako ta beteg' imat č(lově)kь, i stlci močno těhь g(l)ogul', i dai mu e u vodi piti, iscělěet'. i takoe od resa suha učini orěhova.*¹¹⁹

Spominju se motivsko-tematski elementi plodova oraha i gloga koji se miješaju s motivsko-tematskim elementom vode te oni reprezentiraju lijekove za bolove u crijevima. I danas se primjerice liker od oraha koristi za želučane i crijevne tegobe zbog svojih protuupalnih svojstva pa je zanimljivo za istaknuti kako je ta praksa zabilježena još u srednjem vijeku.

Nadalje slijedi recept koji opisuje **crijevne bolesti** i to u slučaju **krvarenja**. Za tu se situaciju predlaže da se nađe:

*Kamikь stanovit', na kom' ti e zrasalь pečat' kako čr'vlen', i ostrěži ga nožićem, i vložī to vь ěje, gda e sagrěeš pri og'ni v omakь. i to ěje popij' zь jutra na tašće sr'ce. i tako učini po tri jutra, i iscělěet'. Ako li e č(lově)ku črěvnica da (g)redet' zdola s' č(lově)ka žlto prohodom' čagodě, tada naidi na kamicě žlbt' pečat', i ostrěgav ga, i takoi zь ěja poli jutra, dai mu popit, i iscělěet'. Ako li ne gre ž' nega zdola ni kr'v ni žlto, a čr'vnica ga trazmit', naidi na kamicě belь pečat', i ostrěgav' to z' ěja po (3) jutra, pii kako e više skazano na tašće sr'ce, i iscělěet'.*¹²⁰

Prvi put se spominje motivsko-tematski element kamena, a ne biljke ili životinje kao sredstva za praksu liječenja, a ponovno se uočava motivsko-tematski element broja tri kao dovoljan broj dana kako bi se izliječila bolest. Le Goff je obrazložio kako praksa liječenja

¹¹⁷ Prema: Dürrigl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Looking at a 14th century recipe against skin disease*, *Dermatology* 2000; 201, 2000.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibid. str. 67-68.

¹²⁰ Ibid. str. 68-69.

mineralnim tvarima ima simboličko značenje.¹²¹ To se nazire i u ovom zapisu gdje motivsko-tematski element crvenoga kamena (odnosno crvena boja) reprezentira lijek protiv krvarenja:

*Kamikъ stanovit', na kom' ti e zrasalъ pečat' kako čr'vlen', i ostrъži ga nožićem.*¹²²

Motivsko-tematski element žutog kamena (odnosno žuta boja) simbolički reprezentira lijek za žutu sluz koja se javlja u crijevima:

*Ako li e č(lověk)u črěvnica da (g)redet' zdola s' č(lověk)a žlto prohodom' čagodě, tada naidi na kamicě žlt' pečat', i ostrъgav ga, i takoi zъ ěja poli jutra, dai mu popit, i iscělěet'.*¹²³

U ovome zapisu uočava se praksa liječenja tvarima mineralnoga podrijetla te predodžba o mentalnom svijetu čovjeka i praksu narodnog praznovjerja u simboličko značenje određenih minerala kao lijekovima za crijevne bolesti.

U narednom zapisu nalazi se iskaz molitve kao reprezentacija teurgijske prakse liječenja:

*Ot lb. bě bog(ъ) s(lovo) i bii bog(ъ) s ot n(e)ba na z(e)mlu.*¹²⁴

Receptu nedostaje poneki broj motivsko-tematskih elemenata, no raspoznaje se da se radi o praksi ritualnog čina u kojem su prisutni i simboli križa:

*Na nogtě na palc(ě) na desnoi ruci ✠ jion' ✠ na livoi nozi ✠ p.k. nъ ... na livoi rucě tigra ✠ na d(es)noi nozi epratъ.*¹²⁵

Motivsko-tematski elementi *Tigar*, *Jion* i *Eprat* reprezentiraju rijeke Tigris, Gihon i Eufrat u području nekadašnje Mezopotamije, a u kršćanstvu se vjeruje da je između tih rijeka smješten Rajski vrt.¹²⁶ Ono što se može zaključiti o ovome zapisu jest da se u njemu nazire predodžba o mentalnome svijetu pojedinca i kršćansku praksu praznovjerja u kojoj se rijeke promatraju na metaforički način – zapisivanjem tih elemenata po čovjekovom tijelu čovjek bi trebao biti blagoslovljen od svih grijeha i bolesti.

¹²¹ Ibid. str. 428.

¹²² Ibid. str. 68.

¹²³ Ibid. str. 68.

¹²⁴ Ibid. str. 68.

¹²⁵ Ibid. str. 68.

¹²⁶ U Knjizi Postanka piše: „Od Edena dolazila je rijeka da natapa vrt, i ona se kod izlaza iz njega dijelila u četiri rukavca. Prva se zove Pišon. Ona teče pokraj cijele zemlje Havile, gdje ima zlata (...) Druga se rijeka zove Gihon ona teče pokraj cijele zemlje Kuš. Treća se rijeka zove Tigris. Ona teče istočno od Ašura. Četvrta je rijeka Eufrat. Uze, dakle, Gospodin Bog čovjeka i stavi ga u vrt edenski, da ga obrađuje i uzgaja.“ Prema: Knjiga Postanka 2,1-3,7.

Postoje više uputa i zapisa za bolest pod nazivom *Ot žlez*¹²⁷:

*Kada č(lově)kь ima žlezu na ž(i)vot, (s)paci div'jěh ěbl'čičь, i stlci e, i prilož(i) na pečū i zavii ž(lezu) i raziti se ima. Ošće naidi lanenoga simene i ml(ě)ka krav'ega i mas(l)a krav'ega, i stlk sm(e), i směšavь, i prvrii vrhь žleze, i gnojiti se imat' žleza, i iscělěet'. Ošće naidi zela, komu se dě...ti... a v' zeml'na, i privii vrhu žlezi, i iscělěetь. Ošće dvoe zelě, koga e tuda po gradu, komu e ime naglica, toga listva vaz'mi, i ot česna luka vazmi lukovini, a pšeničnih otrubь, i vina i oc'ta. I to na kup' směšav' privii na pečū, zloživь, i pod' tim' žleza propadet' se, i iscělěet'. Ošće ěje kokoše ed'no ili dvě, čr'mnakь i běl'makь nakup' smšav' i položi na česanicu, i položivь na pečū i sosi privii vrhь žlezi, i imat' se propasti, i iscělěet'. Ošće ako se č(lově)kь ot tepla važьžet', i da se boit'. da obetežněet', skuhai pasiki, i jěi ju poli jutra na tašće sr'ce, i pij onu juhu, i iscělěet'.*¹²⁸

Motivsko-tematski elementi koji se ističu su pečena jabuka koju treba priviti na čir, sjemenke lana i kravlje maslo. Sva tri elementa reprezentiraju protuupalna svojstva. O kravljem maslu već se pisalo, a jabuka i lan također se i danas (u narodnoj medicini) koriste za liječenje kožnih ekcema i čireve. To potvrđuje da se praksa liječenja čireva u narodnoj medicini nije promijenila s obzirom na srednji vijek. Uz to, motivsko-tematski elementi češnjaka, vina (kako dobro otapalo) i octa također reprezentiraju sredstva s protuupalnim učinkom, a u zapisu se spominje i motivsko-tematski element lista zelja *koga e tuda po gradu*.¹²⁹ Također se ističe motivsko-tematski element kokošnjega jaja – točnije bjelanjka (*běl'makь*) i žutanjka (*čr'mnakь*) koji reprezentiraju ljekovite tvari za liječenje čira. Posljednji motivsko-tematski element je biljka pasika. Pasika je drugi naziv za čvorasti strupnik kojemu su korijen i cvjetovi jestivi, a listovi mogu poslužiti za čaj. U narodnoj se medicini koristi u obliku obloga za liječenje različitih kožnih bolesti. Stoga se može potvrditi kako motivsko-tematski element pasike u ovome zapisu reprezentira lijek za kožne bolesti u praksi narodnog liječenja.¹³⁰

Posljednji recept naslovljen je *Okò nedužno*, pri čemu ovakva sintagma ne može proći nezapaženo. Zanimljivo je za promisliti o tome što bi mogao predstavljati atribut *nedužno*. Ako se općenito uzme u obzir srednji vijek, onda se zaključuje kako bolest uzrokuju: različiti grijesi koje je čovjek počinio, vradžbine koje „bacaju“ tzv. neprijatelji, vanjski nametnici (poput glista)

¹²⁷ Pretpostavlja se da se ovdje radi o vrsti izrasline koja izbija na tijelu, danas bi to nazivali čireom.

¹²⁸ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 68.

¹²⁹ Ibid. str. 68.

¹³⁰ Prema: Strupnik. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2021. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58487>>.

ili pak trovanja hranom ili pićem. Samim time predodžba o motivsko-tematskom elementu oka u ovome je zapisu takva da je ono nevino, koje nije ništa skrivilo, a zahvatila ju je bolest zbog koje se doživljava kao kolateralna žrtva, a grešni čovjek reprezentira uzrok bolesti.

Za potrebe liječenja **očnih bolesti** daje se sljedeća uputa:

Naidi zahare tre ju stari moćno, tre meda priměšav' k nei i kladi (n)a očě. Drugo naidi cilidonie zelbě. i to govorit' se latin'ski, a hr'vac'ki se g(lagol)etb rosopastb. i naidi ruti i komorača, uskubi trave nega, i ta zelbě nakup' stl(c)i i ož'mi s tēh' soka. i naidi žen'skoga mlěka, i to primsi k tomu soku. i to kladi na očě. i iscělěet'. i žen'sko mlěko budi lěkarij(a) mužu kadě děitćka doit', a ženě lěkariě ka děvičicu d(o)itb. Ošće naidi bělmakb ěja ot kokoše, i žafrana i rožicb utrgav', i to s'tlkb nakup' (pr)ivii na očě i iscělěet'.¹³¹

U zapisu se izdvaja motivsko-tematski element biljke rosopasa koja reprezentira lijek za praksu liječenja narodne medicine zato što je poznata u narodnoj medicini kao lijek za brojne bolesti poput jetre, žući, očiju, bradavica itd.¹³²:

Drugo naidi cilidonie zelbě. i to govorit' se latin'ski, a hr'vac'ki se g(lagol)etb rosopastb.¹³³

Također se preporučuju motivsko-tematski elementi rute i komorača, odnosno njihovi sokovi:

I naidi ruti i komorača, uskubi trave nega, i ta zelbě nakup' stl(c)i i ož'mi s tēh' soka.¹³⁴

Motivsko-tematski element majčina mlijeka reprezentira praksu čovjekova vjerovanja u ljekovitost tvari ljudskoga podrijetla – majčino mlijeko sadrži jedinstvena hranjiva i zdrava svojstva (za novorođenčad) zato što smanjuje rizik od nastanka različitih infektivnih bolesti, poboljšava imunološki i kardiovaskularni sustav, inteligenciju i vidni sustav¹³⁵:

¹³¹ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 69.

¹³² Prema: Lorger, Srećko; Ćurković, Dijana, *Fitonimi Poljica*, Croatica et Slavica Iadertina, Zadar, 2016.

¹³³ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 69.

¹³⁴ Ibid. str. 69.

¹³⁵ Prema: Podgorelec, Valerija; Brajnović, Zaputović, Sanja; Kiralj, Rudolf, *Majčino mlijeko najbolji je izbor prehrane za novorođenčce i dojenčce*, Nursing journal, Vol. 21 No.1, 2016., str. 33-40.

*I naidi žen'skoga mlěka, i to primsi k tomu soku. i to kladi na očě. i iscělěet'. i žen'sko mlěko budi lěkarij(a) mužu kadě děitćka doit', a ženě lěkariě ka dēvičicu d(o)itb.*¹³⁶

Motivsko-tematski elementi šafrana i ruže reprezentiraju ljekovita svojstva za liječenje očnih bolesti kao i motivsko-tematski element bjelanjaka kokošnjega jaja¹³⁷:

*Ošće naidi bělmakb ěja ot kokoše, i žafrana i rožicb utrgav', i to s'tlkb nakup' (pr)ivii na očě i iscělěet'.*¹³⁸

Naslov ovoga zapisa uvelike podsjeća na naslov iz knjige *Regimen sanitatis Salernitanum* i odlomka *De confortanticus visum*, a spomenulo se već kako je salernska medicinska škola imala veliki utjecaj na čitavu Europu. Stoga ovaj zapis, osim što prikazuje praksu narodnoga liječenja, također reprezentira i utjecaj navedene medicinske škole na tadašnju hrvatsku srednjovjekovnu medicinu.¹³⁹

*

U *Milčetićevoj* su *ljekaruši* evidentne različite reprezentacije i prakse liječenja – s empirijskim, religijskim ili magijsko-poganskim elementima. Empirijska praksa liječenja vidljiva je u zapisima u kojima se uzrok bolesti tumači kroz vidljive uzroke, a također u onima u kojima se reprezentira utjecaj antičke i egipatske medicine (primjerice u praksi inhalacije ili naslovu recepta *Oko nedužno*). Kako se već spomenulo u prethodnim poglavljima, svećenici su bili „nositelji znanja“ pa se lako da zaključiti da su oni bili u doticaju s različitim stranim medicinama i to su znanje prenijeli i zapisali u *ljekaruši*. Ne smije se zaboraviti istaknuti kako korištenje imperativa i referiranje na bolesnoga čovjeka u trećemu licu u zapisima sugerira da su ovi recepti namijenjeni upravo svećenicima glagoljašima ne bi li uz „Božju pomoć“ izbacili sve nečiste sile iz bolesnoga čovjeka. Time se nazire religijski element unutar *ljekaruše* – popraćeno praksama ritualima (npr. čišćenje vodom), molitvama i zazivanjima Boga i svetaca za zaštitu. Usko vezano uz to, elementi narodne medicine očituju se u „prirodnim“ ljekovima preuzetih iz *flore* i *faune*, određenim magijskim ritualima, magijskim formulama i amuletima. Preplitanje religije i magije ne bi trebalo biti previše iznenađujuće ako se uzme u obzir mišljenje Eugenije Žuškin, Jasne Pucarín-Cvetković, Božice Kanceljak Macan, Ksenije Vitale, Nataše

¹³⁶ Ibid. str. 69.

¹³⁷ Ibid. str. 69.

¹³⁸ Prema: Milčetić, Ivan, *Stari glagolski recepti, egzorcizmi i zapisi*, Vjesnik staroslavenske akademije u Krku, 1913., str. 69.

¹³⁹ Prema: Dürrigl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i književnosti*, HAZU, Zagreb, 2009.

Janev Holcer i Marte Čivljak koje tvrde da su religija i magija vrlo bliske u poimanju i liječenju bolesti – prvenstveno zbog toga što se u oba slučaja uzrok bolesti definira kao utjecaj nadnaravnih sila ili vradžbina.¹⁴⁰

Svećenikovo interveniranje, liječenje ljekovitim tvarima biljnoga i životinjskoga podrijetla koji se pripremaju na vrlo jednostavan način i koji se nalaze u bliskoj okolini (primjerice zapisi u kojima se jasno referira na okolicu Novog Vinodolskog), jezik i pismo ljekaruše (s namjerom da budu razumljivi narodu) te motivsko-tematski element svinjetine reprezentacija su siromašnijeg sloja stanovništva – a Le Goff i Braudel potvrđuju tezu da je upravo siromašni sloj, zbog načina života i hranjenja, prvi na udaru bolesti.

Navedene prakse liječenja reprezentiraju čovjekov mentalni svijet i kršćansku praksu vjerovanja u Boga – zbog snažnog utjecaja Crkve, čovjek je zasigurno smatrao da su grijesi glavni uzroci bolesti te da ga Bog tako kažnjava ili iskušava. Svećenici su bili zaduženi za blagoslov i izgon nečistih sila iz bolesnikove duše ne bi li izliječio čovjeka i spasio ga od smrti. Kao što se već reklo, briga za mentalno i duhovno zdravlje bila je puno bitnija od brige za tjelesno zdravlje. S druge strane, postoje i zapisi i upute u kojima se bolest reprezentira kao posljedica vidljivih uzroka poput traume, trovanje hranom (npr. svinjetinom), ugriza životinja (psa), nametnika itd.¹⁴¹

Tekstovi se unutar ljekaruše po vrsti bolesti i praksi liječenja dijele na apstraktne i konkretne: pod apstraktne spadaju dvije molitve za blagoslov duše i izgon nečistih sila, *Ki č(lově)kь pameti pogrěšit'* s referiranjem na svece, *Kada se ěvitь betegь*, a recept *Oko nedužno* samo zbog naslova može upućivati na apstraktni tekst zato što se uzrok očne bolesti tumači kao utjecaj nadnaravnih sila i vradžbina. Pod konkretne tekstove ubrajaju se *Ki budet' ot p'sa nevstekla ugrizenь*, *Komu č(lově)ku est' betegь*, *Ot zimnice*, *Ki č(lově)kь ima(t) (k)ašal' ili namor' od zime*, *Kaad pos(ě)čet' se č(lově)kь*, *Ot gub' dobit'ka*, *Ot črevnice*, *Ot žlez* i *Oko nedužno* (recept se temelji na konkretnim ljekovitim tvarima) zato što se u tekstovima reprezentiraju prirodni lijekovi za potrebe prakse liječenja.

¹⁴⁰ Prema: Žuškin, Eugenija; Pucarín-Cvetković, Jasna; Kanceljak Macan, Božica; Vitale, Ksenija; Janev Holcer, Nataša; Čivljak, Marta, *Umijeće liječenja: povijesni prikaz*,. Socijalna psihijatrija, Vol. 41 No. 3, 2013.

¹⁴¹ Prema: Taradi, Dajana, *Bolesti i njezino liječenje u hrvatskoj kulturnoj povijesti i znanosti do početka XVIII. stoljeća*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2018.

4.2. Čini da ti jedna žena ne more zla učiniti: recepti i upute u slučaju bolesti u Strohalovoj ljekaruši

Druga ljekaruša napisana je u 15. stoljeću za koju se također smatra da potječe iz Novog Vinodolskog te se danas nalazi u Arhivu HAZU-a pod signaturom IV d 55.¹⁴² Nju je prvi otkrio i analizirao Rudolf Strohal pa se zbog toga ova ljekaruša naziva i *Strohalova ljekaruša*. U ovome se radu svi citati iz rukopisa IV d 55 donose prema izdanju Rudolfa Strohala u *Folklorističkim prilogima iz starije hrvatske knjige* iz 1910. godine.

Na vanjskoj strani prvoga lista rukopisa piše *Razni zapisi i čaranja*, no Strohal daje komentar kako bi ovome tekstu više odgovarao natpis: *Razni lijekovi, molitve i čaranja* jer bi u tome slučaju zadovoljavao sadržaj ove ljekaruše.¹⁴³

Ljekaruša sadrži upute za praksu liječenja kamenca, zubobolje, plućne bolesti, bolesti očiju, svrbež, dizenterije, treskavice, kolere, glavobolje, infekcije u krvi, poticanja majčina mlijeka, naputak za laksativ, itd. Popratno uz navedeno nalaze se i prakse čaranja, molitava, a prisutni su i magični znakovi.

Na samome početku ljekaruše nalazi se praksa **rituala** koja obuhvaća iskaz molitve i prinose Bogu. On započinje tako da se iskaz molitve izgovara rano u nedjelju na sljedeći način:

*Vodo sveta i čista, ka si izvedena iz raja gospodinom našim Isuhristom i ki te posveti svojim svetim kršćenjem i svojim divnim činom v Kane galilejscej, obrati te va vino, i da vsačaskaja mogut se toboju očistiti, tebe glagolju az, Isusa i Marije rab, da kako ti nijednoj nečistote ne pustiš na sebe stati, tako milostiju gospodnjeju prošu, da gospodin Bog toboju danas mene (da) očistit od vseh skvrn mojih i od grdab, ke su vzložene na me po hudeh ljudeh.*¹⁴⁴

Motivsko-tematski element vode, kao što se već spomenulo, kršćanski je simbol s funkcijom čišćenja grijeha, a pošćropljivanjem čovjek se blagoslivlja i štiti od svih grijeha i zla.

Nakon iskaza molitve, ističu se motivsko-tematski elementi sitnoga novca i srebrnog prstena te ritualna formula:

¹⁴² Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 120.

¹⁴³ Ibid. str. 120.

¹⁴⁴ Ibid. str. 122.

*Kako je srebro i zlato čisto i drago Bogu i ljudem, tako i az budim čist od vsakogo zla i drag budim Bogu i ljudem.*¹⁴⁵

Ovaj ritual reprezentira kršćansku praksu praznovjerja – materijalnim prinosima Bogu, čovjek će se osigurati od grijeha i nečiste duše, a samim time i bolesti. William Haviland definira taj čin kao klasični antropološki pojam magije zato što se takvim obrednim običajima usmjerava na djelovanje u smislu dobra (npr. dobro zdravlje i zaštita od zlih sila).¹⁴⁶

Nakon toga ističe se motivsko-tematski element meda i izgovara sljedeća formula:

*Kako je med sladak i drag Bogu i ljudem, tako budim i az v slast i v dragost Bogu i dobrem ljudem.*¹⁴⁷

Motivsko-tematski element meda u kršćanstvu se, zbog svoje čistoće i slatkoće simbolično reprezentira kao znak Boga, a raj se opisuje kao zemlja kojom teku med i mlijeko. Tako da se može zaključiti kako se u ovom iskazu reprezentira čovjekov mentalni svijet u kojem čovjek želi biti što bliži i „draži“ Bogu ne bi li bio zaštićen od grijeha i bolesti.

Motivsko-tematski element zlatnoga zvona stavlja se u vodu što reprezentira praksu praznovjerja, nakon čega se ritualno iskazuje poslušnost i zahvalnost Bogu što je stvorio čovjeka:

*Kako je zvon glasit i slišan, tako gospodin Bog stvori moje ime glasito dobrotu i da bi slišana moja reč pred dobremi ljudi i prijata za čast.*¹⁴⁸

Motivsko-tematski elementi višnje, ružmarina i kuša (kadulje) reprezentiraju sredstva kojima se provodi praksa ritualnog pošćropljivanja kuće iznutra i izvana uz popratnu formulu:

*I tada vazmi kitu ot višnje Tetra gramaton, ružmarina, ot kuša i spleti je vse v kup i tako kropi hišu znutru i dvari, glagolje znamenijem i pojdi van i kropi vse kantuni hiše i na prvom r'ci: (...) adonaj, Emmanuel (...) Presveti Bože, v ime božje sud' mi, Bože veliki, bud' (mi) Bože, v pomoć.*¹⁴⁹

Zapisano je ritualno umivanje vodom čime čovjek čisti i sebe i svoj dom od svakoga zla i prebacuje to zlo na neprijatelja koji je prvotno bacio urok na njega:

¹⁴⁵ Ibid. str. 122.

¹⁴⁶ Prema: Haviland, William, *Kulturna antropologija*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2004., str. 367.

¹⁴⁷ Ibid. str. 122.

¹⁴⁸ Ibid. str. 122.

¹⁴⁹ Ibid. str. 122.

Tagda vazmi kordinju i vložī je v jedan žīv ugalj i umij se nada nj onu vodu i r'ci: Ja dan's otumivam ot mene i od mojih ljudi i od mojih hiš vse zlo i zle ogrdbi i vsu nenavist, ka je vložena na me i na moj dom i obraćam je na oneh, ki je postaviše na me. I tako gasnite preda mnu, kako ninje gasnit si oganj pred siju vodu, i rastajte se vsa mišljenija neprijatelj mojih, jaže tvoreh protivu m'ne; kako tajet vosk pred licem ognā i kako bežit magla pred licem vetra i kako tajet slana pred licem slnca, tako se rastajte vse čari i vsa zla govorenija ot mene. † va ime † oca †...¹⁵⁰

U ovom se zapisu reprezentira čovjekov mentalni svijet praznovjerja u kojem uzrok za svoje tegobe i bolesti svaljuje na tzv. vradžbine neprijatelja (tako tvrdi i Dajana Taradi¹⁵¹). Pomoću prakse rituala čovjek zle uroke „baca nazad“ na neprijatelja. Kroz korištenje motivsko-tematskih elemenata vode, molitve i zazivanja Boga za pomoć reprezentira se kršćanska praksa vjerovanja u Božju pomoć za ozdravljenje:

Nakon prakse rituala slijedi recept koji je naslovljen *Ot ledav*¹⁵² i on predlaže sljedeće:

Vazmi habda¹⁵³ i pelina samčaca i kuhaj na kup i maži ledve.¹⁵⁴

Motivsko-tematski elementi divlje bazge i pelina u obliku masti reprezentiraju lijek za ublažavanje boli u **križima**. Prepoznaje se praksa liječenja tvarima biljnoga podrijetla za rješavanje tegobe.

U ljekaruši se u više navrata pojavljuju određeni znakovi koji su se pisali na rupcu i reprezentiraju zaštitu od uroka i zlih sila koje ni sam Strohal nije znao prevesti. Postoji mogućnost da znakovi nisu ni imali određeno semantičko značenje, već je bitnija njihova funkcija nego razumijevanje.¹⁵⁵ Ti su magijski znakovi reprezentacija narodnog praznovjerja, a zbog ponekih uputa u kojima se navedeni magijski znakovi vežu oko vrata ili drže blizu bolesnika, oni reprezentiraju i amulete za zaštitu.

¹⁵⁰ Ibid. str. 123.

¹⁵¹ Prema: Taradi, Dajana, *Bolesti i njezino liječenje u hrvatskoj kulturnoj povijesti i znanosti do početka XVIII. stoljeća*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2018.

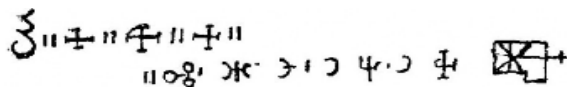
¹⁵² Strohal sam predlaže prijevode pojedinih riječi – ledve prevodi kao križa. Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 123.

¹⁵³ Habad je naziv za abdovinu, odnosno divlju bazgu koja se koristi za liječenje mokraćnog sustava i za smirenje kašlja i dišnih bolesti, a njezini listovi pomažu kod oteklih zglobova. Prema: Lorger, Srećko; Čurković, Dijana, *Fitonimi Poljica*, Croatica et Slavica Iadertina, Zadar, 2016.

¹⁵⁴ Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 123.

¹⁵⁵ Ibid. str. 124;125-130.

Slika 1.

Izvor: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 124.

Zanimljiv zapis tiče se **zaštite od žena**, odnosno daje se preporuka što pojedinac treba učiniti da mu žena ne može naškoditi:

*Vazmi mora i korena komorača, ki kopan bude na večere svetoga Ivana, tr nosi pod pazohu, i ne moret naškodit † †.*¹⁵⁶

Ovo je prvi zapis koji prikazuje reprezentaciju odnosa muškarca i žene u kojem je žena potlačena i podređena muškarcu. Također se nazire njegov mentalni svijet u kojem je žena prikazana kao neprijatelj. Motivsko-tematski element žene konkretno se reprezentira kao „vještica“ koja može baciti uroke i naškoditi vlastitom suprugu, a vidljiv je i simbol pri samome kraju – klinasti križ. Motivsko-tematski element komorača reprezentira čovjekov mentalni svijet i praksu praznovjerja zato što komorač reprezentira sredstvo za plašenje vještica. Komorač se za Ivanjsku noć trebao vješati na ulazna vrata ili pak u ključanice za prevenciju, tako da ikakva vrsta zla ne bi mogla ući u kuću tijekom noći, a u ovome receptu motivsko-tematski element komorača reprezentira amulet:

*Tr nosi pod pazohu, i ne moret naškodit † †.*¹⁵⁷

Još jedan zapis koji prikazuje reprezentaciju odnosa muškarca i žene tiče se **održavanja mira između muža i žene** u kojem se predlaže:

*Čini mir meju ženom i mužem: Vazmi 1 list javorike, tre piši ova znamenja, tre postavi pod prag...*¹⁵⁸

Prisutni su i znakovi koji reprezentiraju amulete (slika 2.) pri čemu se reprezentira čovjekov mentalni svijet i praksa narodnog praznovjerja:

¹⁵⁶ Ibid. str. 124.

¹⁵⁷ Prema: Devčić, Ante, *Ljekovita svojstva komorača*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, 2016.

¹⁵⁸ Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 125.

Slika 2.

·†·š·b·g·d·u·k·x·r·b·c·v·m·x
·n·†

Izvor: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 125.

Nadalje se daje opis u slučaju da *človek s ženu spat ne more*:

*Vazmi zub mrtva človeka, tre postavi njima pod glavu, kako ona ne vidita, tre more spati.*¹⁵⁹

Ovaj je zapis još jedan primjer reprezentacije odnosa muškarca i žene te prakse narodnoga vjerovanja u nadnaravno kao neodvojivi dio „zemaljske“ stvarnosti.¹⁶⁰ Motivsko-tematski element zuba mrtvoga čovjeka stavlja se pod motivsko-tematski element jastuka muža i žene i taj čin reprezentira lijek za navedenu tegobu. Motivsko-tematski element zuba u ovome je zapisu klasična reprezentacija amuleta i narodne prakse praznovjerja zbog činjenice da se amuleti obično nose na tijelu ili se stavljaju na određeno mjesto u kući radi zaštite, a zub je naveden kao česti primjer predmeta koji poprima ulogu amuleta.

Za **poticanje majčina mlijeka** zapisano je sljedeće:

*Činiti, da žena mliko ima: Najdi najprvo lipe korena i lista, drugo korena leskova, treto vrbovinji korena i vse to spravivši tre saseci drobno i na kup stlci i vlož i v jedan lonac dobr i vodi čiste nalej, tre da se kuha močno, da ga pol uvre, tre kada bude dobro kuhano, tada procedi onu juhu i daj piti i v jile jasti, a ostalo procedivši, postavi v jednu staklenicu i dajaj piti i v jale jasti.*¹⁶¹

Motivsko-tematski elementi korijena i lista lipe, korijena lijeske i vrbe reprezentiraju sredstva za poticanje majčina mlijeka. Poticanje mlijeka u žena reprezentira prije svega siromašni sloj stanovništva. Naime, siromašni dio stanovništva nije bio u mogućnosti uzimati dojilje, već se ta praksa primjenjivala jedino u bogatim krugovima koji su to mogli priuštiti, a uzimali su dojilje upravo iz nižih slojeva. Zapis također reprezentira čovjekov mentalni svijet pod utjecajem antičkoga vjerovanja u prenošenje fizičkih i karakternih osobina na dijete putem mlijeka. Stoga se strogo izbjegavalo hranjenje djeteta životinjskim mlijekom kako ne bi

¹⁵⁹ Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 125.

¹⁶⁰ Prema: Frugoni, Chiara, *A Day in a Medieval City*, University of Chicago Press, 2005., str. 9-10.

¹⁶¹ Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 128.

poprimila nepoželjne karakteristike. Kako majčino mlijeko nije imalo zadovoljavajuću „alternativu“ i nadomjestak u srednjemu vijeku, narod se morao osloniti na praksu narodne medicine i lijekovima kojima bi potaknuli laktaciju kod žena – time navedeni zapis reprezentira vjeru u praksu liječenja narodne medicine. Općenito u srednjemu vijeku praksa dojenja promatrala se kao društvena norma, a zbog Crkve se uzdizala i na razinu religijskoga kulta, a također se smatrala moralnom dužnosti kod žena (što također reprezentira tadašnji mentalni svijet i praksu odnosa prema ženama).¹⁶²

Za pomoć pri **začecu** daje se uputa:

*Kamik bili z vodi, - pit: Ženi ka bi ne mogla rodit, daj piti ž njega.*¹⁶³

Motivsko-tematski element začeca usko je vezan i za praksu dojenja – u ovoj se uputi također reprezentira srednjovjekovni mentalitet praznovjerja, ali i odnos prema ženama u kojem je majčinstvo temeljna uloga žene i dio njezinoga identiteta.¹⁶⁴ Praksom liječenja narodne medicine tvarima mineralnoga podrijetla (*kamik bili*) pokušava se izliječiti „problem“ oko začeca.

Ot krvi opisuje da se za **krvarenje** napravi sljedeće:

*Vazmi omelje na hrušve i vari v beli vini i pij to vino na tašće srce.*¹⁶⁵

U zapisu se reprezentira praksa narodnoga liječenja motivsko-tematskim elementima sitnoga praška na kruški i bijeloga vina koje se pije na tašte.

Osim toga, zapisan je recept u kojem se ritualno zaziva krv i uspoređuje s Isusom kao osloncem kršćanima:

*Ustani, krv, ustavi se v tebi krv. Stoj krepko krv v svojoj žili, v tvojoj, kako i Isus v svojoj veri, amen.*¹⁶⁶

¹⁶² Prema: Runjić Babić, Anđela, *Dojenje kao društveni fenomen: Od početka civilizacije do kraja osamnaestoga stoljeća*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 58 No. 2, 2021.

¹⁶³ Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 132.

¹⁶⁴ Prema: Runjić Babić, Anđela, *Dojenje kao društveni fenomen: Od početka civilizacije do kraja osamnaestoga stoljeća*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 58 No. 2, 2021.

¹⁶⁵ Ibid. str. 124.

¹⁶⁶ Ibid. str. 124.

Motivsko-tematski element krvi se, u okviru kršćanstva, obično asocira s Posljednjom večerom i veže za samoga Isusa. Praksa rituala i zazivanja motivsko-tematskog elementa krvi reprezentira čovjekov mentalni svijet i kršćansku praksu vjerovanja.

Recept je popraćen motivsko-tematskim elementima kršćanskih imena (u ovome slučaju sveta tri kralja Gašpar, Melkior i Baltazar) i simbolima križa čime se ponovno reprezentira praksa kršćanskog vjerovanja da su sveci zaštitnici protiv grijeha (a time i bolesti):

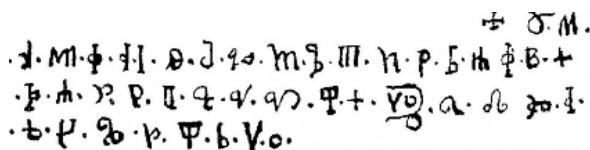
*Imata sta † anima † zač stori Galgata, Gašpar, Baldasar, Melhior, i prikazujet se mirro, i livanj i zlato. I čtij ta caru našemu Isuhristu.*¹⁶⁷

Sljedeći recept govori o **raspadanju ruku ili nogu**:

*Se je lekarija ot raspadenja ruku ili nogu: Vazmi žlče¹⁶⁸ jajca i mozga i smešaj na kup i maži se. Ot živin: Pritisni sije (na) obrazi i omaži...*¹⁶⁹

Motivsko-tematski element masti za mazanje tijela popraćen je magijskom formulom (na slici 3.) za ozdravljenje od navedene tegobe. Oni reprezentiraju praksu liječenja tvarima biljnoga podrijetla te narodnu praksu praznovjerja da formula ima moć nad uspješnim manipuliranjem višim silama za potrebe ozdravljenja.¹⁷⁰

Slika 3.

† S.M.
· d · M · φ · f · l · d · d · 2 · m · b · III · n · p · b · h · φ · B · +
· f · h · r · p · II · 4 · 4 · 9 · φ · + · V · a · d · 3 · I ·
· b · p · 9 · p · φ · b · V · o ·

Izvor: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 124.

Recept *Ot kamika* opisuje sljedeće sastojke:

*Jami pticn, pticu pezezulju i sažgi ju v lonci i stlci ju, i sparogu i pij na tašće srce. Jošće od kamika: Vazmi koščic višnjevih 30, breskvenih 30, mehunic jagod 9, i to na kup stlci i daj piti, kada oć.*¹⁷¹

¹⁶⁷ Ibid. str. 124.

¹⁶⁸ Žlč se prevodi kao žutanjak.

¹⁶⁹ Ibid. str. 124.

¹⁷⁰ Prema: Haviland, William, *Kulturna antropologija*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2004., str. 351-367.

¹⁷¹ Ibid. str. 125.

U receptu se za praksu liječenja **kamenca** preporučuje da se motivsko-tematski element ptice balegarke spali i da se njezin pepeo pomiješa s motivsko-tematskim elementom šparoge i pije na prazan želudac:

*Jami pticn, pticu pezezulju i sažgi ju v lonci i stlci ju, i sparogu i pij na tašće srce.*¹⁷²

Motivsko-tematski element šparoga reprezentira ljekovitu tvar u praksi narodnoga liječenja. Praksa liječenja šparogama i danas je popularna praksa u narodnoj medicini, zato što je šparoga izrazito dobar diuretik.

U drugom receptu za liječenje **kamenca** preporučuje se:

*Vazmi lešnaki lupinji, tre stlci v jednom muntare (mužar) moćno, da bude kako jedan prah, i prosijavši položi v jedan mal lončić i priloži žafrana, koliko moreš vzeti trikat v trih prsteh, i nalej belim vinom, tr pristavi k ognju, da vre, i nalij do devet krat, odmičuć 9 krat, i pij, zmešavši, do devet jutar na tašće i hoće ti vas van priti pomalo.*¹⁷³

Motivsko-tematski elementi lješnjaka, šafrana, bijelog vina reprezentiraju ljekovite tvari u praksi narodne medicine i prakse liječenja kamenca, odnosno praksu empirijskoga liječenja.

Za **očne bolesti** preporučuje se:

*Vazmi lastovičiće iz gnazda i vložij je v lonac i pokrij je škriľju¹⁷⁴ i zamaži ilom i položi v peć, i kada se razbeli, iznami i najdeš prah i shrani ga; kada je trebe, tada čistim zakonom vazmi praha toga i smeši s medom, i kada bude tvrdo, tada položi na rub oka, kada spat greš, tada položi na oče bolne.*¹⁷⁵

Iako se radi o receptu koji reprezentira praksu liječenja u narodnoj medicini s empirijskom podlogom, ovdje je prisutna i kršćanska praksa praznovjerja i simbolika – motivsko-tematski element pepela mladih lastavica i motivsko-tematski element meda reprezentiraju lijek za oči. Motivsko-tematski element meda, koji se već spomenuo, reprezentira čovjekov mentalni svijet s kršćanskom podlogom, a motivsko-tematski element lastavice reprezentira simbol utjelovljenja Kristova i simbol je uskrsnuća. Stoga recept reprezentira čovjekovu kršćansku praksu praznovjerja da lastavica, poput Krista, ima moć iscjeljenja.¹⁷⁶

¹⁷² Ibid. str. 125.

¹⁷³ Ibid. str. 130.

¹⁷⁴ Škriľj se prevodi kao kamena ploča.

¹⁷⁵ Ibid. str. 125.

¹⁷⁶ Prema: Dürriřl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i književnosti*, HAZU, Zagreb, 2009.

Još jedan recept za **liječenje očiju** daje uputu:

*Vazmi višnjeva lista, kada ni na njem rosi ali dažja, tre kuhaj va vode, da pol uvre vode, tre onim okladaj glavu na teme i na oči večer, kada očeš spat, a onu vodu peri oči va dne 2 krat ali 3 krat i očeš bolje vidi, budu zdravi oči.*¹⁷⁷

Motivsko-tematski element listova višnje i motivsko-tematski element vode reprezentiraju lijekove za uspješnu praksu liječenja očnih bolesti.

Ot pluć naslov je sljedećeg recepta za **plućne bolesti** u kojem se daje uputa:

*Pij žlicu pakla nevarena s medom (i) razmućena. To je i (za) kašalj i za dišanje, prsi otvara i grlo i jezik.*¹⁷⁸

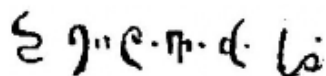
Motivsko-tematski element *pakla* (*prasl. smola)¹⁷⁹ i motivsko-tematski element meda otvaraju pluća i grlo čime se olakšavaju iskašljavanje i dišanje. Ta dva elementa reprezentacija su lijekova za praksu narodnoga liječenja i smirivanje kašlja.

Četiri se zapisa tiču prakse liječenja i zaštite djeteta koja uključuju magijske tekstove. Ti zapisi i magijski tekstovi reprezentiraju praksu narodnog liječenja i praznovjerja da tekstovi imaju funkciju zaštite od bolesti maloga djeteta. Prvi potiče da se **umiri dijete**:

*Da mlči dete: Napiši ova slovesa na čiste harte, tre postavi na grli...*¹⁸⁰

Daju se upute kako treba napisati određene magijske znakove na čisti rubac (slika 4.) i postaviti ga djetetu na grlo što je ponovno reprezentacija narodne prakse liječenja i praznovjerja koje uključuju korištenje amuleta za zaštitu.

Slika 4.

Izvor: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 125.

¹⁷⁷ Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 131.

¹⁷⁸ Ibid. str. 125.

¹⁷⁹ Prema: Jezikoslovac. Pristupljeno 1. 6. 2023. <<https://jezikoslovac.com/word/li2o>>.

¹⁸⁰ Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 125.

Drugi recept piše o **grlobolji kod djeteta**:

*Piši detetu na list i naveži na grlo otac sinu, a mati hćeri ove reči niže pisane, piši trikrat „sanctus Permenius“ još dvokrat piši †.*¹⁸¹

Vidljivi su magijski iskazi, odnosno formula na latinskome jeziku: *sanctus Permenius* koja se piše tri puta (već spomenuta kršćanska praksa vjerovanja u moć broja tri jer reprezentira Sveto Trojstvo) te simbol križa kojeg je potrebno napisati dva puta. Ta formula na listu reprezentira amulet (a ujedno i praksu narodnoga praznovjerja) koji otac veže sinu oko grla, a majka kćeri – time se reprezentira odnos muškarca i žene, odnosno roditelja i djece.

U trećem i četvrtom receptu piše se o djetetu koje je oboljelo od **glista** unutar kojeg se spominju iskazi psalama:

*Ov vers govori se o detetu mladu od glist v uho desno i šuje, ki je v psalmi „Vskuju vskrtaše“ tretu vers, ki de(veli): „Rastrgnem uzi ih“, vas do konca „igo ih.“*¹⁸²

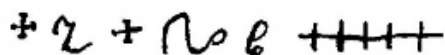
Reprezentira se čovjekov mentalni svijet s kršćanskom podlogom u kojem se vjeruje u moć psalama za ozdravljenje djeteta u slučaju vanjskih nametnika poput glista.

Drugi je recept popraćen praksom narodnog liječenja uz pomoć magijskog teksta (slika 5.) koji reprezentira amulet i veže se djetetu na grlo:

*Piši to niže pisano i naveži na grlo detetu † kakla † kokabula † kokuda † kokabulvd †.*¹⁸³

Ovi iskazi pokazuju kako nemaju semantičko značenje, već reprezentiraju samo formalnu i ritualnu ulogu u praksi liječenja.

Slika 5.

Izvor: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 130.

Zapis *Ot zimnice* po sadržaju nalikuje na biblijsku priču koja uključuje Isusa:

¹⁸¹ Ibid. str. 129.

¹⁸² Ibid. str. 130.

¹⁸³ Ibid. str. 130.

Kada stupi gospodin naš Isuhrist na sveti križ, tada to, ča kadi biše, to vse drhtaše. Tada pristupi k njemu jedan stari židovin, špotaje se, i reče: „Gospodine Bože, tebe zimnica trese.“ Tada reče gospodin: „Ni me zimnice trese, ni me je nigdare tresla. „Zato gdo bi pri sebi nosil ovo, ne mozi ga zimnica tresti ni na njega pristupiti za čast presvete divi Marije i muke, ke je prijel za nas gospodin naš Isuhrist na križi. „ † Jion † pison † tigra † epratiš †. I kako te rike ne mogu stati na jednom meste, tako i ta beteg ne moze stati v sem rabe božji. - i mu r'ci: amen. † v ime † otca † i sina † i duha † svetoga † amen † i svetiju mučeniku Kuzmi i Domjana i svetago Benedikta opata, amen † tem † istem † i v tom jest tebe i mrk lik, amen, amen, amen.¹⁸⁴

Ističe se motivsko-tematski element razapetoga Isusa koji reprezentira pomoć u sprečavanju **zimnice**, a ponovno se (kao i u *Milčetićevoj ljekaruši*) spominju motivsko-tematski elementi rijeka *Jion* (Gihon), *Pison* (Pišon), *Tigra* (Tigris) i *Epratiš* (Eufrat) koji reprezentiraju simbole. Navedene rijeke vežu se uz Edenski raj (Rajski vrt). U zapisu se na slikovit način uspoređuje tok četiriju rijeka s bolešću koja, poput rijeka, ne može stajati na mjestu, već će i ona „istjeći“ iz bolesnikova tijela:

† Jion † pison † tigra † epratiš †. I kako te rike ne mogu stati na jednom meste, tako i ta beteg ne moze stati v sem rabe božji...¹⁸⁵

Referiranjem na rijeke vidljiva je reprezentacija čovjekova mentalnoga svijeta i kršćanske prakse liječenja i praznovjerja.

Za potpuno ozdravljenje treba se izgovoriti sljedeći iskaz molitve:

Amen. † v ime † otca † i sina † i duha † svetoga † amen † i svetiju mučeniku Kuzmi i Domjana i svetago Benedikta opata, amen † tem † istem † i v tom jest tebe i mrk lik, amen, amen, amen.¹⁸⁶

Ponovno su prisutni simboli klinastih križeva koji reprezentiraju kršćansku praksu rituala, a motivsko-tematski elementi svetog Kuzme, Damjana i Benedikta reprezentiraju kršćansku praksu u kojoj se vjeruje da su oni zaštitnici tjelesnih bolesti i duševnih praznina uz Božju pomoć. Taj element spominje i Le Goff koji smatra da sveci imaju socijalnu važnost za tadašnjega čovjeka.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Ibid. str. 126.

¹⁸⁵ Ibid. str. 126.

¹⁸⁶ Ibid. str. 126.

¹⁸⁷ Prema: Le Goff, Jacques, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Golden Marketing, Zagreb, 1998., str. 427.

Recept za liječenje **glavobolje** preporučuje:

*Vazmi lista barbeni, ča se di sporiš, i vazmi ga v jutro na dan svetago Ivana Krstitelja prija slnča shoda, tr ga nosi on dan na glavi svojej vas dan pod baritu ali pod globokom i ne će te ono leto glava boliti.*¹⁸⁸

Motivsko-tematski element svetoga Ivana Krstitelja reprezentira religioznu praksu u kojoj se vjeruje da je on zaštitnik protiv glavobolje (prvenstveno zbog načina na koji je ubijen – dekapitiran je).¹⁸⁹

Sljedeći zapis opisuje praksu liječenja **kolere, bolesti želudca i dizenterije**:

*Jošće toga istoga sporišta, od njega lista učini vodu na lambak¹⁹⁰, ali kako moreš, tr onu vodu pij v jutro prija dne na tašće srce, tr se drži v topli i ne jij za tim dlgo i očeš biti zdrav od koleri i od koleri, ke su od štumika¹⁹¹, v životi vsem i oče vse van sčistiti i zdriti vsu grezu(grižu) i ča se slini cide z ust.*¹⁹²

Motivsko-tematski element kolere reprezentira crijevnu zarazu koja, ako se ne liječi, uzrokuje dehidraciju, a na koncu i smrt. Nju uzrokuje bakterija koja se često može nalaziti u vodi ili hrani te se njihovim konzumiranjem čovjek obično zarazi. Bakterija uzrokuje i potiče lučenje vode i elektrolita iz sluznice tankoga crijeva što uzrokuje dehidraciju, pa je za očekivati da se motivsko-tematski element vode proteže kao glavni element u ovome zapisu.¹⁹³ Ako se osvrne na mišljenje Le Goffa, Braudela, Glesingera ili pak Janković Römer, onda je lako za zaključiti kako navedeni zapis reprezentira siromašniji sloj koji je podložan bolestima zbog loše prehrane i bakterija koje se nalaze u vodi ili hrani.

U receptu *Ot griže* daju se upute za liječenje **dizenterije**:

*Speci močno jaje i stari je i daj s octom nemoćniku na tašće v jutro. – Jošće od griže: Najdi plži i stuci je močno i s hišicu i povij va nju bolnika.*¹⁹⁴

¹⁸⁸ Ibid. str. 126.

¹⁸⁹ Prema: Dragić, Marko; Dragić, Helena, *Sveti Ivan Krstitelj u Hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 15 No. 1, 2019., str. 280.

¹⁹⁰ Lambak znači duguljasta posuda.

¹⁹¹ Štumik znači želudac.

¹⁹² Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 126.

¹⁹³ Prema: Kolera. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32392>>.

¹⁹⁴ Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 126.

Motivsko-tematski element dizenterije reprezentira crijevnu bolest koja se obično javlja ako čovjek pojede zagađenu i pokvarenu hranu, zbog loših osobnih higijena ili pak konzumiranja zagađene vode, a ako se ne liječi, može uzrokovati dehidraciju i ozbiljne upale crijeva.¹⁹⁵ Kao i u prethodnom zapisu, i u ovom se opisuje reprezentacija siromašnog sloja koji je podložan trovanju bakterijama i ne higijenskim uvjetima što uzrokuje različite vrste bolesti – u ovome slučaju dizenteriju.

Dva su zapisa u kojima se opisuje **ugriz zmije**. Prvi reprezentira praksu liječenja narodne medicine s elementima praznovjerja koji uključuje vjerovanje u ljekovitost žute mase iz uha:

Prekriži prstom, omočiv ga v seru¹⁹⁶, ka je v uhi desnom, zada omaži, kadi je rana, i ne će otok moć više.¹⁹⁷

Drugi recept uključuje izgovaranje magijske formule za potrebe ozdravljenja i simbolične križeve koji su popraćeni pomiješanim iskazima iz latinskoga i narodnoga jezika.:

Ali ki ti pove, r'ci, da stoji s mirom, i okruži mu okolu nogi desne i vzdigni nogu i piši ove reči: karo karuce, karo in kruce, sanom reducet, imreducet sanom Imanuel Paraklitus – omo vivens, serpens morietur † v ime † oca † i sina † i duha † svetago † amen †.¹⁹⁸

Zapis reprezentira narodnu praksu liječenja s elementima magijske prakse za potpuno ozdravljenje i zacjeljivanje rane koju je uzrokovao ugriz zmije. Primjenjivanje magijske formule ponovno reprezentira čovjekov mentalni svijet u kojem se vjeruje u nadnaravno. Takvom praksom čovjek postiže određeni cilj (ozdravljenje) te psihičku potrebu za smanjenjem straha od navedene tegobe.¹⁹⁹

Treća stavka zapisa uključuje iskaz molitve koja se izgovara tri dana nakon ugriza – pet Očenaša, sedam Zdravomarija bolesnik moli za ozdravljenje te tri Očenaša i tri Zdravomarija izgovara Svetoj Trojici. Navedene iskaze molitvi treba zapisati osoba kojoj je ovaj recept

¹⁹⁵ Prema: Griža. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=23439>>.

¹⁹⁶ Žuta masa u uhu.

¹⁹⁷ Ibid. str. 127.

¹⁹⁸ Ibid. str. 128.

¹⁹⁹ Prema: Randić, Mirjana, *Narodna medicina: Liječenje magijskim postupcima*, Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja, Vol. 41, No. 1/2, 2003.

namijenjen (pretpostavlja se svećenik). U ovom se slučaju reprezentira teurgijska praksa rituala u kojoj se preko iskaza molitve želi izravno utjecati na Božju volju i pomoć pri ozdravljenju²⁰⁰:

*Postrži one slova, tr postavi v krilo onomu človeku, na ku stran je ujila, skroz košulju procidi i daj popit.*²⁰¹

Uz ugriz zmiје, daje se savjet za **ugriz psa**, no naglašava se da se ovaj recept odnosi na ugriz psa koji nije bijesan:

*Položi na ranu sok koprivan i česna, luka po koprivnom soku križ.*²⁰²

Motivsko-tematski element koprive reprezentira lijek biljnoga podrijetla koji se koristi u praksi narodnoga liječenja na različite načine – koristi se njezino lišće, izdanci, korijen, sjemenke i sok. Doprinosi općenitom stanju krvožilnog sustava zbog različitih vitamina i minerala koje sadrži u sebi. Zanimljivo je to da je praksa liječenja koprivom u narodnoj medicini prisutna i danas.²⁰³

Dva su zapisa o liječenju **zubobolje**. U prvom piše sljedeće:

*Ima sprositi v ime bože I čaval konjski, ki ni bil v tegu tre tim istim čavlom ima pisati te riči niže napisane („Oldi miser san Makario“²⁰⁴) na zemlji i ta isti čaval zabijaj va to prvo O, tr pitaj trikrat: „Boli li te?“, a kada reče: „Ne boli me!“, tada zabij čaval vas v zemlju i najprio, preja nere se zabija, r'ci I očenaš i I zdravu Mariju i potari (izbriši) pismo.*²⁰⁵

Motivsko-tematskim elementom konjskoga čavla treba se napisati na zemlji religijsko-magijski tekst nakon čega treba bolesnika tri puta (simbolično) pitati boli li ga zub. Ovakav zapis reprezentira religijsko-narodnu praksu rituala i čovjekov mentalni svijet u kojem vjeruje da će pomoću takve prakse uspješno „manipulira“ Bogom i utječe na njegovu volju za pomoć pri ozdravljenju.

Drugi recept za **zubobolju** opisuje:

²⁰⁰ Prema: Haviland, William, *Kulturna antropologija*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2004., str. 351-352.

²⁰¹ Ibid. str. 129.

²⁰² Ibid. str. 124.

²⁰³ Prema: Kopriva. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33086>>.

²⁰⁴ Upitno je zašto se upravo sveti Makarije spominje za zaštitu zubi, pogotovo jer nigdje ne postoji tvrdnja da je on njihov zaštitnik.

²⁰⁵ Ibid. str. 127.

*Vazmi materine dušice onoga lista, tre malo melje, tre vse na kup smešaj, tre sfrigaj, tre postavi v jedan rubac, tre drži na onom zubi, ki te boli.*²⁰⁶

Motivsko-tematski element majčine dušice reprezentira lijek s antibakterijskim i protuupalnim djelovanjem za empirijsku praksu liječenja upale zubnoga mesa, afti ili ublažavanje zubobolje. Treba istaknuti da je praksa liječenja zubobolje majčinom dušicom, osim što se koristila u srednjemu vijeku, i danas poznata u narodnoj praksi liječenja.²⁰⁷

Recept za **svrab** sadrži upute:

*Vazmi 1 naranžu i na njoj učini školju na zbičice, kadi se držala, i va nju položi soli i ulja i kuhaj poli oganj i tem pomaži srab ali kraste i bude zdrav.*²⁰⁸

Motivsko-tematski elementi naranče, soli i ulja reprezentiraju lijekove narodne medicine za praksu liječenja svraba i krasta u obliku masti. Ovaj recept reprezentira empirijsku praksu liječenja.

Zapis *Skazanje trepnika* Strohal prevodi kao tumačenje **drhtavice** i taj je zapis sadržajno najduži. Zapis nema standardne upute za liječenje, već otpočeka do samoga kraja zvuči poput nabiranja i ponavljanja određenih izraza i dijelova tijela – oko, obrve, nosnice, zubi, brada, usta, palac itd. Kada se pomnije pročita ovaj zapis, zapaža se da su navedeni dijelovi tijela personificirani:

Ako ti potrepećet za uše, desno pribitak kaže, a livo pospih kaže, teme pečal kaže, zatiljak plač kaže, oko desno zlo kaže, a livo oko mnogo dobro kaže, obrv desnoga oka zlo kaže, a livoga dobro i veselje kaže. Ako nos potrepećet, brzo dobro kaže: nozdrv desna bijstvo kaže, a liva nozdrv dobra vsemu i pribitak kaže, a obi nozdri zajedno mnogo dobro vsemu i pribitak kaže: ustna desna suprem vraždu kaže, ustna liva radost kaže, lice desno plač kaže, lice livo blagošastvije i veselje kaže, brade desna strana dobro kaže, a liva nedobro, zubi zasikajuće razdrušenje gorko kaže, obi rameni ranam bretenje kažeta, mišca liva trud na blago kaže i slavu kaže, oba lakta radost kažeta, ruka desna v mišei velikim nedug a ubozim delo kaže, a desna zagrst bolezan v mali kaže, a liva zagrst oč vsega shranjenje i vsemu dobru kaže, ruke desni prst mali oblidenje kaže,

²⁰⁶ Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 131.

²⁰⁷ Prema: Majčina dušica. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=38170>>.

²⁰⁸ Prema: Strohal, Rudolf, *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige, Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15, 1910., str. 127.

a lihi plač kaže, prst veliki mnogo dobro „vrazi tvoji padut se“, prst četiri niko dobro kaže, palac imeniju gospodin i vladika budeš, livije ruke mali prst s velikim mužem rasprišenije, drugi lihi pečal kaže, srednji veliki radost kaže, četrti ne dobro, ubitak niki, kaže, palac značenije miru kaže, sasac desni v nikoj ti strani blago kaže, sasne livi bolizan kaže, črivo livo po putu šastvije kaže, a desno radost kaže, uho desno, ako pozvonit, pečal kaže, uho livo, ako pozvoni, blago ti niko kaže, sluh desni časti slišanja kaže, sluh livi blago kaže, rebra desna vsemu dobru kaže, rebra liva pečal, bludnac jošće ladi radost kaže, pleće desno dobro kaže, pleće livo pečal kaže, koleno desno radost kaže, koleno levo put kaže, stegno desno, gda poigra, mnozi tomu porabotajut, stegno livo bolizni mnogije bežet, list livi pribitak kaže, list desni radost kaže, prst noge desne radost kaže, a live pribitak kaže, - budi dobro čuvaj se suprotivnje i strzi²⁰⁹, da te ne uji kako i mlčec pas.²¹⁰

Na temelju ovoga primjera zaključuje se da je tijelo reprezentirano kao živo biće i kao neodvojivo od „duhovnoga“ aspekta.²¹¹

Zapis *Od trešlike* vrlo koncizno daje savjet za liječenje **groznice** i reprezentira empirijsku praksu narodnog liječenja:

Tlci bob sa soliju s toplim vinom pij²¹²

Kao popratna pomoć, drugi zapis reprezentira teurgijsku praksu liječenja i adresira se svećenik koji liječi bolesnika oboljelog od groznice:

Sam pop r'ci 1 očenaš, a nemoćnomu ukaži 5 očenaši i 7 zdravih Mariji, a stoji marta(v) 3 očenaše, 3 zdrave Marije. h̄b, hi † Ivana † ha Ivan hi † h̄b † vstrepeta † i po oči † Gašpar † Baldasar † Melhior † Ime r'ci človeka † v ime † oca † i sina † i duha † svetoga † amen †.²¹³

U zapisu se reprezentira praksa vjere u snagu molitve i svece za potrebe prakse liječenja i dobrog zdravlja, a svećenik je bio glavni akter u praksi liječenja u tadašnje doba.²¹⁴

²⁰⁹ Žuta masa koja se nalazi u uhu.

²¹⁰ Ibid. str. 127-128.

²¹¹ Prema: Nikolić, Olga, *Utjelovljena svijest i naturalizirana fenomenologija*, Filozofska istraživanja, Vol. 27 No. 3, 2017.

²¹² Ibid. str. 129.

²¹³ Ibid. str. 132.

²¹⁴ Milićević, Josip, *Narodna medicina i religija*, Problemi sjevernog Jadrana: zbornik Sjevernojadranskog instituta i umjetnosti 8, Rijeka, 2003., str. 218.

Recept *To je najplemenitiji počist, ki ne škodi* u sebi sadrži upute koje su reprezentacija empirijske prakse narodnog liječenja:

*Vazmi pol unče leonatiki tr vazmi 9 žmuli kuhane vodi z jajcem, tr 1 libricu meda, ki ne kuhan, i to vse smešavši, postavi kuhat, tr da se pokuha tretí del toga, da uvre, i daj piti 1 žmuljić večer, kada oće spat.*²¹⁵

Jedan zapis adresira Mariju kao Majku Božju te se superlativima i epitetima moli za njezinu pomoć za spasenje duše i tijela:

*Marija je pozdravljen ot anjela Gabrijela plna vse milosti, družbenica božja, mati Isuhristova, kraljiva anjelska, cesarice nebeska, gospoja sveta, zvezda morska, slava svetih, veselje ufajuć krstjan, poštenje žen, veselje muži, nevesta Boga oca, komora duha svetago, cvet dev, strg vdov, ufanje grešnikov, studenac milosrdja, put spasenija, vrata rajska, tebe, gospoje, naporučam duu i telo moje i mene samu i vse krstjani i prijatelji moje, amen.*²¹⁶

Motivsko-tematski element Marije kao spasiteljice duše i tijela reprezentira teurgijsku praksu liječenja i praksu kršćanskog vjerovanja u moć svetaca za ozdravljenje. Nadalje u zapisu piše:

*Blaženi Avgustin iju molitav pisa, a koju gdo pročte ili pisanu pri sebe nosi, vrag njemu nauditi ne more i v ta d'n poginuti ne more ni v ognje ni (v) vode.*²¹⁷

Ovaj dio zapisa reprezentira amulet koji štiti pojedinca od različitih zlih sila, tegoba i nedaća pri čemu se mora nositi uz sebe – time je prikazana reprezentacija prakse praznovjerja u narodnoj medicini.

Ot dni zapis je o **astmi** u kojem piše:

*Vazmi rena, ki ono širok list ima, na kom ono torice rastu, vazmi 2 ali 3 lista, tr položi na prsi ondi, kadi te boli, a zgora njega položi 1 vruću škrilj, tr onako tišći, ča najveće moreš trpeti, to će ti minuti tude.*²¹⁸

Motivsko-tematski elementi lista hrena reprezentira narodni lijek koji se koristi u praksi liječenja respiratornih poteškoća i bolesti zato što je prirodni antibiotik koji pročišćuje

²¹⁵ Ibid. str. 130.

²¹⁶ Ibid. str. 130.

²¹⁷ Ibid. str. 130.

²¹⁸ Ibid. str. 130.

organizam i osnažuje imunitet. Zbog svoje oštre ljutine izaziva suze i time pročišćuje respiratorni sustav.²¹⁹

Jedan zapis opisuje kako se stvara mast *dobru ot suhoga betega*:

Masla, 2, ulja, ko ne kuhano, bel mak, jaja, vse na kup mešaj, i tako ča dalje stoji, to je bolje, i tem maži život²²⁰, kade te boli ili kade ti drago – isceljaješ.²²¹

Motivsko-tematski elementi masla, ulja, bjelanjka i jaja reprezentiraju ljekovitu mast za mazanje bolesnikova tijela u praksi narodnog liječenja.

Također vrlo kratak recept reprezentira praksu narodnog liječenja bolesti *žlez*²²²:

Glavicu bazgovu razmoči i popij onu vodu, ne bojiš se umreti od žlezi.²²³

Motivsko-tematski element bazge reprezentira lijek za čišćenje organizma u empirijskoj praksi narodnog liječenja.²²⁴

Na posljednjoj stranici ljekaruše jedan zapis opisuje korištenje motivsko-tematskih elemenata nezrelih breskvi i meda, no ne piše za koju se bolest ili tegobu koriste:

Breskvi, dokle nesu dozreli, postavi je, da stoje v medu, ote stati do božića friške.²²⁵

Motivsko-tematski element breskve u praksi narodnog liječenja reprezentira lijek za čišćenje krvi i crijeva, praksu liječenja plućnih tegoba poput kašlja, a dobra je za praksu narodnog liječenja suhe kože i ekcema.²²⁶

*

U *Strohalovoj* se *ljekaruši*, kao i u *Milčetićevoj*, evidentiraju različite reprezentacije prakse liječenja – s empirijskim, religijskim ili magijskim elementima. Empirijska praksa liječenja vidljiva je u zapisima u kojima se uzrok bolesti tumači kroz vidljive uzroke – npr. recepti *Ot ledav*, *Ot krvi*, *Ot kamika*, *Ot pluć*, recepti za liječenje kolere, ugriza zmijske, ugriza

²¹⁹ Prema: Hren. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26335>>.

²²⁰ *Život* se prevodi kao tijelo.

²²¹ Ibid. str. 131.

²²² Zanimljivo je za istaknuti kako Strohal ovu bolest tumači kao bolest slezene, dok je Milčetić taj isti naziv tumačio kao čir na koži.

²²³ Ibid. str. 131.

²²⁴ Prema: Bazga. *Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://proleksis.lzmk.hr/11436/>>.

²²⁵ Ibid. str. 132.

²²⁶ Prema: Breskva. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9420>>.

psa, svraba i astme, *Ot griže*, jedan od recepata za zubobolju, recept *Ot žlez*, itd. Ti se recepti ujedno svrstavaju pod konkretne tekstove.

Religijska praksa liječenja vidljiva je u praksama rituala (čišćenje vodom, prinosima Bogu), molitvama i zazivanjima Boga i svetaca za zaštitu. U tu praksu ubrajaju se primjerice recepti *Od trešlike*, jedan od recepata za zubobolju i očne bolesti, *Ot zimnice*, *Ot krvi*, recepti protiv glista i grlobolje kod djeteta te početni ritual. Magijski aspekti prakse liječenja vidljivi su u receptima u kojima se reprezentira odnos prema ženi, *Skazanje trepnika* i navedenim formulama koje reprezentiraju amulete, itd. U oba se slučaja bolest se tumači kroz nadnaravne utjecaje, kao kazna za grijeh ili pak vradžbine koje „bacaju“ neprijatelji te se definiraju kao apstraktni tekstovi.

4.3. Ako bude Bog ot il očeš imat pomoć – kratki recepti za liječenje u Žgombićevu zborniku

Žgombićev zbornik opisuje se kao jedan od bitnijih sačuvanih neliturgijskih glagoljskih rukopisnih zbornika iz 16. stoljeća. Rukopis je pronašao Ivan Milčetić u knjižnici franjevačkog samostana svete Marije Magdalene na otoku Krku i nazvao ga po gvardijanu Benku Žgombiću. Vjekoslav Štefanić otkrio je da se kodeks duže vrijeme nalazio u Mošćenicama, i to na temelju naknadnih zapisa iz 17. stoljeća. Danas je zbornik pohranjen u Zagrebu u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom VII 30. Ivan Milčetić prvi je opisao zbornik u svojoj bibliografiji, a Vjekoslav Štefanić prikazao je njezin sadržaj. Zbog različitih jezičnih osobina i spominjanja Istre i Učke, vjeruje se da je mjesto nastanka rukopisa *Žgombićeva zbornika* istočna Istra.²²⁷

Autori su glagoljskih zbornika, u općenitom smislu, bili usmjereni tzv. „malom svijetu“ i svakodnevnim djelatnostima i praksama – što vrijedi i za *Žgombićev zbornik*. U zborniku su sačuvani apokrifni, hagiografski, teološki tekstovi, mirakuli, legende, prikazanja, vizije i između ostaloga – marginalizirani recepti te su te teme i sadržaji bili namijenjeni teološkom obrazovanju svećenika i duhovnika unutar samostana.²²⁸

²²⁷ Prema: Badurina Stipčević, Vesna, *Glagoljski Žgombićev zbornik kao književni izvor*, 2015. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.matica.hr/kolo/460/glagoljski-zgombicev-zbornik-kao-knjizevni-izvor-24950/>>.

²²⁸ Prema: Sudec, Sandra, *Naknadni zapisi u Žgombićevu zborniku i mjesto njegova nastanka*, Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No. 62, 2012.

Iako se izrazito malo autora posvetilo medicinskoj marginaliji u *Žgombićevu zborniku*, taj je tekst od velike važnosti za istraživanje u radu. Marginalija se nalazi na posljednjim stranicama i sadrži sljedeće recepte: *Za madrun, Ki e štumahu bolan, Ki e plešiv ali grintav, Za zubi pomoć, Za glisti, Za kamik, Za grižu*, itd. Recepti sadrže elemente empirijske medicine u kojima se djelovanje ljekovitih tvari objašnjava sa znanstvenim pokrićem, ali uz to pojavljuju se i religijski elementi kao karakteristike magijsko-vjerskog prakticanja medicine.²²⁹ Analiza navedenih recepata provodit će se na elektroničkom izdanju u časopisu *Slovo*: časopisu Staroslavenskoga instituta u Zagrebu iz 2019. godine.

Prva uputa *Za kamik* govori o **mokraćnom kamencu**:

*Za kamik vazmi jednu naranču tere ju zdrobi na veće kusi tere ju kuhaj va vine belem dokle provre do polu pak ga opet zalej z vinom da zvre do pol. Pak ono vino pij jednu večer na šetimanu veće krat. To činiti ča se veće krat čino toliko bole.*²³⁰

Motivsko-tematski elementi naranče i bijeloga vina reprezentiraju lijekove empirijske prakse liječenja te reprezentiraju diuretike za poticanje izlučivanja mokraće.

Nadalje u receptu *Za glisti* daju se savjeti i upute za liječenje **glista**:

*Za glisti likarija spešaj veja ulikovega ter ga frigaj na meze ter ga vložī na terbuh kega jedu glisti.*²³¹

Ne zna se što točno znači motivsko-tematski element *glista u trbuhu*, no ako se promatra općenito srednji vijek, tada se može zaključiti kako one reprezentiraju srednjovjekovni mentalitet i vjerovanje kako su nametnici „vidljivi“ uzroci različitih bolesti.²³²

Najčešća tegoba koja se opisuje u zborniku jest **zubobolja**. Za nju se daju čak četiri upute (magijsko-religijskoga ili empirijskoga karaktera).

U prvom receptu opisuje se **molitva**:

²²⁹ Prema: Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i književnosti*, HAZU, Zagreb, 2009.

²³⁰ Prema: Dürriegl, Marija-Ana, *Recepti u Žgombićevu zborniku*, Staroslavenski institut, mrežno izdanje, 2020. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://stin.hr/zgombicev-zbornik/recepti-u-zgombicevu-zborniku/>>.

²³¹ Ibid.

²³² Prema: Taradi, Dajana, *Bolesti i njezino liječenje u hrvatskoj kulturnoj povijesti i znanosti do početka XVIII. stoljeća*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2018.

*Na Velu Sobotu, kada se počne zvoniti k Slava va višnjih Bogu, on trat derži kus železa v zubih tere reci 3 Očenaši i 3 Zdrave Marije v čast Bogu i svetoj Marije i v čast svetoj Polonii.*²³³

Iskaz molitve reprezentira kršćansku narav pojedinca i praksu vjere u Božju pomoć za liječenje zubobolje, a broj tri reprezentira Sveto Trojstvo. Molitve služe kao sredstvo upravljanja Bogom u vlastite svrhe²³⁴ – za dobro zdravlje i nestanak zubobolje. Motivsko-tematski element željeza koji se drži među zubima reprezentira praksu liječenja tvarima mineralnoga podrijetla:

*On trat derži kus železa v zubih*²³⁵

Motivsko-tematski element svete Apolonije (v čast svetoj Polonii²³⁶) reprezentira kršćansku praksu u kojoj se vjeruje u moć svetaca kao zaštitnika protiv određenih bolesti.²³⁷ Navedeni element svete Apolonije reprezentira zaštitu protiv zubobolje zbog načina na koji je bila mučena (izbili su joj se zubi udarcima u čeljust i čupali), a u ikonografiji prikazuje se s kliještima i zubom u ruci.²³⁸

Drugi opis vezan uz zubobolju opisuje korištenje **obloga**:

*Kuša v belom vini kuhaj tere za ne stavi ča najteple moreš ako bude Bog otil očeš imat pomoć.*²³⁹

Motivsko-tematski element *kuše* prevodi se kao kadulja²⁴⁰, a njezino ime potječe od latinskog *salvare* što u prijevodu znači *spasiti*. Ona reprezentira narodni lijek u praksi liječenja, a i dandanas se smatra da ima protuupalna i antibakterijska svojstva – stoga se koristi za dezinfekciju usne šupljine. Ponovno se u zapisu reprezentira čovjekov mentalni svijet i vjeru u Božju pomoć odnosno njegovu volju hoće li uopće ovaj oblog pomoći u liječenju zubobolje.²⁴¹

²³³ Ibid.

²³⁴ Prema: Haviland, William, *Kulturna antropologija*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2004., str. 367.

²³⁵ Prema: Prema: Dürriegl, Marija-Ana, *Recepti u Žgombičevu zborniku*, Staroslavenski institut, mrežno izdanje, 2020. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://stin.hr/zgombicev-zbornik/recepti-u-zgombicevu-zborniku/>>.

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Prema: Le Goff, Jacques, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Golden Marketing, Zagreb, str. 327.

²³⁸ Prema: Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Za zubi pomoć – odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima*, Acta stomatologica Croatica, Vol. 31 No. 3, 1997

²³⁹ Prema: Dürriegl, Marija-Ana, *Recepti u Žgombičevu zborniku*, Staroslavenski institut, mrežno izdanje, 2020. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://stin.hr/zgombicev-zbornik/recepti-u-zgombicevu-zborniku/>>.

²⁴⁰ Prema: Kadulja. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29758>>.

²⁴¹ Prema: Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Za zubi pomoć – odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima*, Acta stomatologica Croatica, Vol. 31 No. 3, 1997.

Treći opis opisuje **mazanje i ispiranje usne šupljine**:

*Ružmarina i smažera od smkreki... i beloga vina skup kuhaj ako li pol zvre onem maži zubi imaš lek z božiju volju.*²⁴²

U ovome receptu motivsko-tematski elementi ružmarina, smole smreke i bijeloga vina reprezentiraju narodne lijekove za praksu liječenja. Osim prakse liječenja s empirijskim elementom, u zapisu se reprezentira i teurgijska praksa liječenja i praksa vjerovanja da je uspješnost liječenja u Božjim rukama i da lijek sam po sebi nije dovoljan za ozdravljenje. Mirjana Gross argumentira kako je Bog taj koji upravlja svim zbivanjima u čovjeku i njegovu zdravlju, a čovjek nema utjecaja na bilo kakve promjene, već se samo može truditi i nadati da će se Bog smilovati i spasiti ga.²⁴³

Posljednji recept za liječenje zubobolje spominje praksu liječenja **kađenjem**:

*Za zubi vazmi šegali tere ju va ogan vaspri i nad njom (se?) kuri zub veće krat dokle se opotiš oće bole bit.*²⁴⁴

Motivsko-tematski element kađenja reprezentira praksu ritualnog paljenja ljekovitih bilja ili mirisnih smola za duhovno čišćenje, što je veoma česta narodna i religijska praksa. Praksa kađenja izvršava se paljenjem bilja koje ispušta i stvara ljekoviti dim kojim se čisti energija čovjeka, prostora ili stvari.²⁴⁵ U zapisu se spominje motivsko-tematski element *šegale* (u prijevodu – raž) i preporučuje se da se njezine sjemenke bace u vatru i da se osoba koja pati od zubobolje kadi tim dimom. Ovaj recept reprezentira narodnu praksu liječenja.²⁴⁶

*

Medicinske marginalije unutar *Žgombićeva zbornika* reprezentiraju prakse liječenja magijsko-religijskoga ili empirijskoga karaktera. Budući da je riječ o marginaliji, uočava se da nema previše uputa za liječenje, no ovaj mali broj primjera dovoljni su da reprezentiraju tadašnji mentalitet i prakse liječenja određenih bolesti i tegoba. Najčešća je tegoba zubobolja za koju postoje čak četiri upute koje se razlikuju po svojoj naravi – jedna od njih reprezentira praksu narodnoga vjerovanja s elementima magijskoga, druga praksu narodne medicine s elementima

²⁴² Prema: Dürriegl, Marija-Ana, *Recepti u Žgombićevu zborniku*, Staroslavenski institut, mrežno izdanje, 2020. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://stin.hr/zgombicev-zbornik/recepti-u-zgombicevu-zborniku/>>.

²⁴³ Prema: Gross, Mirjana, *Susret historije i antropologije*, Narodna umjetnost Vol. 33 No 2, 1996., str. 73.

²⁴⁴ Ibid.

²⁴⁵ Prema: Fumigacija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 9. 2023. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20829>>.

²⁴⁶ Prema: Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella, *Za zubi pomoć – odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima*, Acta stomatologica Croatica, Vol. 31 No. 3, 1997.

empirijskoga liječenja biljem, a jedan reprezentira religijsku praksu liječenja u kojoj se bez molitve i Božje intervencije čovjek ne može izliječiti, a spominje se i kršćanska praksa vjerovanja u svetu Apoloniju kao zaštitnica zubi.

5. Zaključak

Recepti i upute u *Strohalovoj i Milčetićevoj ljekaruši* te marginalija u *Žgombičevu zborniku* klasificiraju se ili pod **konkretne** ili **apstraktne tekstove**. U konkretnim je tekstovima reprezentiran odnos prema tijelu i liječenju bolesti kao pretežito empirijski i racionalan – tada je pojedinac privržen praksi liječenja narodne medicine – koriste se ljekovite tvari iz čovjekove okoline. Treba naglasiti kako korištenje dostupnih biljaka u navedenom korpusu reprezentira siromašniji sloj stanovništva koji nije imao razvijenu medicinu niti je raspolagao prevelikim znanjem i resursima za potrebe liječenja. Osim narodne medicine, u analizi su se uočili i utjecaji egipatske i antičke medicine te salernske medicinske škole u praksi inhaliranja i liječenja kožnih bolesti te u naslovu recepta *Oko nedužno*.

S druge strane, određeni se recepti i upute u ljekarušama u potpunosti ili barem djelomično mogu definirati kao apstraktni tekstovi. U apstraktnim se tekstovima uzrok bolesti tumači kao utjecaj nadnaravnih sila, vradžbina „neprijatelja“ ili pak kao Božja kazna za počinjene grijeha. Stoga se liječenju bolesti pristupa na potpuno drugačiji način – različitim praksama rituala, blagoslivljanja, molitvama Bogu i svecima, magijskim formulama i amuletima. Time se uočava reprezentacija čovjekova pokušaja da provođenjem navedenih praksi utječe i manipulira višim silama u vlastitu korist te vjera i praznovjerje reprezentiraju neizostavni dio njegove svakodnevice.

Navedeni korpus ukazuje da je čovjek kasnoga srednjega vijeka, osim što je racionalno biće, uvelike bio religiozan i praznovjerman po pitanju tumačenja bolesti. Crkva i svećenici s ulogom liječenja usadili su strah od bolesti jer se njihova pojava povezivala prije svega s grijesima, a popratno i sa smrću. Stoga je čovjek morao poduzimati različite mjere ne bi li se pokajao i zadobio oprost od Boga. Takvi postupci stvaraju reprezentaciju kršćanskoga života „maloga“ pojedinca i njegov mentalni svijet.

Iako se u uvodnome dijelu naglasila nedovoljna istraženost i davanje značaja hrvatskoglagoljskim tekstovima s medicinskim sadržajem, može se zaključiti kako ovakve vrste tekstova ipak treba uzeti u obzir jer su i oni pouzdani izvori i mogu dati doprinos u okviru povijesti istraživanja antropoloških tema i dobivanju konkretne reprezentacije mentaliteta, običaja i kulture kasnoga srednjega vijeka.

6. Literatura

1. Aries, Philippe; Duby, George (2018) *Povijest privatnog života – Od feudalne Europe do renesanse*. Mizantrop. Zagreb.
2. Bazala, Vladimir (1968) *Uloga crkvenih redova u medicini i farmaciji kod Hrvata*. Bogoslovna smotra, Vol. 38 No. 2
3. Braudel, Fernand (1992) *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*. „August Cesarec“. Zagreb.
4. Benčić, Živa; Fališevac, Dunja (2006) *Čovjek, prostor, vrijeme: Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*. Disput. Zagreb.
5. Brenko, Aida (2004) *Praktičari narodne medicine*. Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja, Vol. 42 No. 3/4
6. Bukovčan, Tanja (2010) *Medicina u kandžama etnologije: Mala regionalna povijest transformacije tradicijske medicine u medicinsku antropologiju*. Studia ethnologica Croatica, Vol. 22. Zagreb.
7. Burke, Peter (2006) *Što je kulturalna povijest?* Izdanja Antibarbarus. Zagreb.
8. Devčić, Ante (2016) *Ljekovita svojstva komorača*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
9. Dragić, Marko; Dragić, Helena (2019) *Sveti Ivan Krstitelj u Hrvatskoj tradicijskoj baštini*. Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 15 No. 1: 275-330.
10. Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella (2009) *Hrvatske ljekaruše između medicine, vjere i književnosti*. HAZU. Zagreb.
11. Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella (2000) *Looking at a 14th century recipe against skin disease*. Dermatology 2000; 201: 189-190
12. Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella (1999) *Marginalia medica miscellana in Croatian Glagolitic monuments: startingpoints for interdisciplinary investigations*. Viator. UCLA Medieval and renaissance Studies, 30: 383-396
13. Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella (2015) *Medicinska marginalija u molitveniku fra Ivana Čeperića*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Vol. 47 No. 1

14. Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella (2000) *Rudolf Strohal kao istraživač glagoljskih medicinskih tekstova*. Acta Facultatis Medicae Fluminensis, 25 1-2: 51-55
15. Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella (1997) *Za zubi pomoć – odontološki tekstovi u hrvatskoglagoljskim rukopisima*. Acta stomatologica Croatica, Vol. 31 No. 3
16. Fatović-Ferenčić, Stella; Dürriegl, Marija-Ana (2000) *Golden Earth Against Cough: A 14th century Instruction for Inhalation*. The Journal of Otolaryngology: 62-63
17. Frugoni, Chiara (2005) *A Day in a Medieval City*. University of Chicago Press.
18. Glesinger, Lavoslav (1978) *Povijest medicine*. Školska knjiga. Zagreb.
19. Grmek, Mirko Dražen (1954) *Izvori za proučavanje povijesti medicine kod Hrvata do XIII. Stoljeća*. Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, No. 3
20. Grmek, Mirko Dražen (1954) *Iz hrvatske medicinske prošlosti*. Zbor liječnika Hrvatske. Zagreb.
21. Grmek, Mirko Dražen; Budak, Antun (1996) *Uvod u medicinu*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
22. Gross, Mirjana (1996) *Susret historije i antropologije*. Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 33 No 2: 71-86
23. Gulin, Valentina (1996) *Antropološka vizura povijesti: Držićev Dubrovnik*. Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, Vol. 26 No 19: 151-169
24. Hercigonja, Eduard (1975) *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga 2: *Srednjovjekovna književnost*. Liber: Mladost. Zagreb.
25. Haviland, William A. (2004) *Kulturna antropologija*. Naklada Slap. Jastrebarsko.
26. Inić, Suzana; Kosalec, Ivan; Gašparac Petra (2018) *O povijesti ljekarništva u knjižnici Farmaceutsko-biokemijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. Sveučilište u Zagrebu.
27. Iser, Wolfgang (1980) *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Johns Hopkins University Press. Baltimore.
28. Ivanišević, Jelena (2011) *Laćan ne haje toliko za ljubav: Gastronomija Dunda Maroja između srednjovjekovlja i renesanse*. Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, No. 49. Dubrovnik.

29. Janeković Römer, Zdenka (2004) *Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera*. Hrvatski studiji = Studia Croatica. Zagreb.
30. Jović, Nebojša (2015) *Čudo crne noge: Istočnjačko zanemarivanje zapadnjačkih prinosa hagiografiji Svetih Kuzme i Damjana*. Acta medico-historico Adriatica, Vol 14. No. 2: 329-344.
31. Juraga, Edo (2008) *Staročakavski leksemi u pojedinim čakavskim govorima*. Croatica et Slavica Iadertina. Zadar.
32. Jurišić Hrvatinić, Gabrijel (1980) *Flos medicinae – Cvit likarije: prva tiskana medicinska knjiga na hrvatskome jeziku*. Zbornik Kačić. Split.
33. Krnjak, Ivana (2019) *Hrvatske ljekaruše u svjetlu antičke medicine u suvremene fitoterapije*. Sveučilište u Zagrebu.
34. Kujundžić, Nikola; Glibota Milan; Inić, Suzana (2011) „*Mnoge različite likarije od bolesti glave*“ – *Fragment ljekaruše iz arhiva franjevačkog samostana u Sinju*. Acta Medico-Historica Adriatica, 9, 2: 225-236.
35. Kujundžić, Nikola; Glibota, Milan; Škrobonja, Ante; Gašparac, Petra (2008) *Libar od likarij – ljekaruša don Petra Kaštelana iz 1776. godine*. Hrvatsko znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture. Rijeka.
36. Le Goff, Jacques (1998) *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*. Golden Marketing. Zagreb.
37. Lorger, Srećko; Ćurković, Dijana (2016) *Fitonimi Poljica*. Croatica et Slavica Iadertina. Zadar.
38. Malinowski, Bronisław (1948) *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
39. ur. Maštrović, Tihomil (2002) *Zbornik o Ivanu Milčetiću, književnom povjesničaru, filologu: zbornik radova sa znanstvenoga skupa*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Varaždin – Malinska, 19. – 20. travnja 2001. Varaždin, 16. studenoga 2001. Zagreb.
40. Milčetić, Ivan (1911) *Hrvatska glagolska bibliografija*. Tisak Dioničke tiskare. Zagreb.
41. Milčetić, Ivan (1913) *Stari glagoljski egzorcizmi, recepti i zapisi*. Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku: 61-69.

42. Milićević, Josip (2003) *Narodna medicina i religija*. Problemi sjevernog Jadrana: zbornik Sjevernojadranskog instituta i umjetnosti 8. Rijeka.
43. Nikolić, Olga (2017) *Utjelovljena svijest i naturalizirana fenomenologija*. Filozofska istraživanja, Vol. 27 No. 3: 545-557.
44. Pavlović, Petra (2022) *Ljekaruše i pučka medicina u Dalmaciji krajem XVIII. stoljeća: „Različite likarije“ Petra Bartulovića iz 1799. godine*. Sveučilište u Zagrebu
45. Pećina, Marko; Fatović-Ferenčić, Stella (2009) *Karlobaške ljekaruše – faksimil i obrada*. HAZU. Zagreb.
46. Pećina, Marko; Fatović-Ferenčić, Stella (2017) *Narodna medicina: izvori i istraživanja*. HAZU. Zagreb.
47. Podgorelec, Valerija; Brajnović, Zaputović, Sanja; Kiralj, Rudol (2016) *Majčino mlijeko najbolji je izbor prehrane za novorođenče i dojenče*. Nursing journal, Vol. 21 No.1: 33-40.
48. Poyatos, Fernando (1988) *Literary Anthropology*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia
49. Randić, Mirjana (2003) *Narodna medicina: Liječenje magijskim postupcima*. Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja, Vol. 41, No. 1/2
50. Raukar, Tomislav (1997) *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Školska knjiga. Zagreb.
51. Runjić Babić, Anđela (2021) *Dojenje kao društveni fenomen: Od početka civilizacije do kraja osamnaestoga stoljeća*. Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 58 No. 2,.
52. Srdoč-Konestra, Ines; Potočnjak, Saša (2018) *Putovima Frankopana: frankopanska baština u Primorsko-goranskoj županiji*. Sveučilište u Rijeci.
53. Strohal, Rudolf (1910) *Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige. Različiti zapisi i čaranja (Glagoljski hrvatski spomenik iz 15. vijeka)*. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knj. 15: 120-160.
54. Strohal, Rudolf (1915) *Hrvatska glagolska knjiga*. Merkur. Zagreb.
55. Sudec, Sandra (2012) *Naknadni zapisi u Žgombićevu zborniku i mjesto njegova nastanka*. Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No. 62

56. Štefanić, Vjekoslav (1969-1970) *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb.
57. Taradi, Dajana (2018) *Bolesti i njezino liječenje u hrvatskoj kulturnoj povijesti i znanosti do početka XVIII. stoljeća*. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
58. Vodnik, Branko (1913) *Povijest hrvatske književnosti: Knjiga 1: Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. Matica hrvatska. Zagreb.
59. Zečević, Divna (1983) *Flos medicinae. Cvit likarije sive scholae salernitanae de conservanda bona valetudine praecepta metrica*. Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 20 No 1, str. 121-122.
60. Žic-Teklin, Alan (2018) *Tako su govorili Dalmatinci i Boduli: Burbur se vraća kući*. Pandora Gong. Rijeka.
61. Žuškin, Eugenija; Pucarín-Cvetković, Jasna; Kanceljak Macan, Božica; Vitale, Ksenija; Janev Holcer, Nataša; Čivljak, Marta (2013) *Umijeće liječenja: povijesni prikaz*. Socijalna psihijatrija, Vol. 41 No. 3

Internetski izvori

1. Badurina Stipčević, Vesna (2015) *Glagoljski Žgombićev zbornik kao književni izvor*: <https://www.matica.hr/kolo/460/glagoljski-zgombicev-zbornik-ka-knjizevni-izvor-24950/>
2. Botica, Ivan; Ceković, Blanka; Dürriegl, Marija-Ana; Požar, Sandra; Radošević, Andrea; Šimić, Ana (2019) *Žgombićev zbornik*: <https://stin.hr/zgombicev-zbornik/>
3. Dürriegl, Marija-Ana; Fatović-Ferenčić, Stella (2016) *Three Croatian Glagolitic Recipes Against Toothache*: <https://recipes.hypotheses.org/7679>
4. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.:
Breskva: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9420>
Fumigacija: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20829>
Griža: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=23439>
Hamajlija: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=24232>

Holizam: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=25947>

Hren: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26335>

Kadulja: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29758>

Kolera: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32392>

Kopriva: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33086>

Majčina dušica: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=38170>

Salernska medicinska škola: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54176>

Strupnik: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58487>

5. Hrvatski jezični portal:

https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19nWBZ6&keyword=teurgija

6. Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.:

<https://proleksis.lzmk.hr/11436/>

7. Sažetak

U radu se provodi književno-antropološka analiza hrvatskoglagoljskih tekstova s medicinskim sadržajem iz kasnoga srednjega vijeka. Početak rada posvećen je povijesti istraživanja ove teme, pregledu i definiranju glagoljskih tekstova u kojima su evidentirani elementi srednjovjekovne medicine kroz različite članke, studije i zbornike. U središnjem se dijelu rada analiziraju *Milčetićeve ljekaruša* iz 14. stoljeća, *Strohalova ljekaruša* iz 15. stoljeća te medicinska marginalija u *Žgombičevu zborniku* iz 16. stoljeća. Analiza navedenog korpusa u fokus stavlja prepoznavanje različitih praksi liječenja, odnosa prema tijelu i bolesti, mentalnoga svijeta koji uključuje kršćanska ili narodna vjerovanja u okviru kulture kasnoga srednjega vijeka. Na samome kraju izvodi se koncizni pregled provedene analize i zaključak o navedenim antropološkim temama.

Ključne riječi: srednji vijek, ljekaruše, medicinske marginalije, antropologija, prakse liječenja, odnos prema tijelu, mentalitet

8. Naslov i ključne riječi (na engleskom jeziku)

Title: *Various records and spells* – healing practices in Croatian Glagolitic texts

Keywords: middle Ages, folk recipes collection, medical marginalia, anthropology, healing practice, treatment of the body, mentality